PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LIV

1995 - 1998

WARSZAWA 2001 VARSOVIE

Errata - ostatnie zdanie na s. 65 winno brzmieć:

W nieco większym zasięgu, między Bzurą, środkową Pilicą i Kamienną koncentrują się znaleziska dwóch innych typów zapinek, niemal nie znanych w pozostałych częściach kultury przeworskiej (Np. B. Balke 1976, s. 186nn., ryc. 15b, 31d, tabl VII,4; B. Balke, W. Bender 1991, s. 161, tabl. XIII,3.7; M. Olędzki 1992, s. 61nn.; 1995, s. 239nn.). Chodzi tu o lokalny wariant żelaznych zapinek kapturkowych ze sprężynką ukrytą w cylinderku, z masywnym kabłąkiem i szerokim grzebykiem, oraz podobne fibule bez grzebyka (Ryc. 8). Zapinki te, a szczególnie odmiana...

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LIV

Tom ten Redakcja dedykuje

Pani doc. dr hab. Teresie Węgrzynowicz

wieloletniej kierowniczce Działu Epoki Brązu PMA
i redaktorce „Wiadomości Archeologicznych"
w pięćdziesięciolecie Jej pracy
w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie

Redaguje zespół: mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny), prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego), mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski, doc. dr. hab. Teresa Węgrzynowicz (zastępczyni redaktora naczelnego)

Tłumaczenia: Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Rysunki: J. Andrzejowski, R. Dąbrowski, W. Gawrysiak-Leszczyńska, M. Jonakowski, A. Kamińska, L. Kobylińska, G. Nowakowska, A. Potoczny, M. Różycka, K. Stanek, P. Szymański, W. Wróblewski

Fotografie: M. Andrzejowska, P. Mastalerz, A. Ring, B. Tropiło, Archiwum PMA

Redakcja techniczna: Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie: Radosław J. Prochowicz, Jacek Andrzejowski

Rycina na okładce przedstawia kolię paciorków bursztynowych i szklanych z Lubieszewa, pow. Nowy Dwór Gdański

WARUNKI PRENUMERATY „WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH"

Państwowe Muzeum Archeologiczne prosi o składanie przez odbiorców indywidualnych oraz instytucje zamówień na **stałą dostawę „Wiadomości Archeologicznych"**. Do przesyłki PMA dołączy fakturę z aktualną ceną detaliczną powiększoną o koszty przesyłki. Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa, tel. (22) 831 15 37. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury.

Adres redakcji:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: pma@pma.it.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LIV

SPIS TREŚCI

Contents

Rozprawy

Wojciech Wróblewski, Chronologia względna wczesnośredniowiecznych grodzisk środkowego i dolnego biegu Liwca. Próba analizy w świetle badań geologiczno-geomorfologicznych 3
Relative chronology of early medieval earthworks on the Middle and Lower Liwiec (eastern Poland). Insights from the study of the region's geology and geomorphology

Konferencja

Jacek Andrzejowski, Konferencja *Kultura wielbarska a wschodnia strefa kultury przeworskiej* 23

Teresa Dąbrowska, Wschodnie tereny kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim 25
Eastern territories of the Przeworsk Culture in the Late Pre-Roman Period

Ewa Bokiniec, Uwagi na temat powiązań kultury oksywskiej z kręgiem jastorfskim i Europą Północną w świetle materiałów z cmentarzyska w Podwiesku, stanowisko 2, pow. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie 37
Some remarks on the connections of the Oksywie Culture with the Jastorf and the Nordic Cultures in the light of materials from the cemetery at Podwiesk site 2, on the Lower Vistula

Wojciech Mazurek, Materiały typu jastorfskiego ze stanowiska 5 w Wytycznie, gm. Urszulin, woj. lubelskie 49
Finds of the Jastorf type from Wytyczno site 5, in Eastern Poland

Jacek Andrzejowski, Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji 59
The Eastern Zone of the Przeworsk Culture – an attempt at definition

Katarzyna Czarnecka, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Oblinie, gm. Maciejowice, woj. mazowieckie 89
A cemetery of the Przeworsk Culture at Oblin, on the Middle Vistula

Katarzyna Rusin, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Niemirowie, gmina Mielnik, woj. podlaskie 101
A cemetery of the Przeworsk Culture at Niemirów, in Podlasie

Andrzej Kokowski, Ramy chronologiczne osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce 109
Chronological frames of the Przeworsk Culture in the south east of Poland

Wojciech Nowakowski, Żelazne zapinki kuszowate z podwiniętą nóżką w europejskim *Barbaricum* 129
Iron cross-bow tendril brooches in the European *Barbaricum*

Ewa Bokiniec, Wojciech Sosnowski, Wstępne wyniki badań cmentarzyska kultury wielbarskiej w Linowie, gm. Świecie n/Osą, woj. kujawsko-pomorskie, stanowisko 6 147
A cemetery of the Wielbark Culture at Linowo, gm. Świecie nad Osą, woj. kujawsko-pomorskie, site 6. Preliminary report

Dyskusja 153

Odkrycia 157

Kronika 197

Wykaz skrótów 205

Niniejszy tom został opracowany i przygotowany do druku w czasie, gdy dyrektorem PMA i redaktorem naczelnym „Wiadomości Archeologicznych" był dr Jan Jaskanis.

dr Wojciech Brzeziński
dyrektor Państwowego Muzeum
Archeologicznego w Warszawie

OD REDAKCJI

Niemal wszystkie artykuły zamieszczone tomie LIV „Wiadomości Archeologicznych" napisane zostały przed wejściem w życie w Polsce reformy administracyjnej, tj. przed 1 stycznia 1999 roku. Redakcja wprowadziła w tych tekstach odpowiednie, w miarę możliwości dokładne zmiany, zatem wszystkie cytowane w tym tomie oznaczenia (gminy, powiaty i województwa) odnoszą się do obecnego podziału administracyjnego kraju.

Począwszy od tomu LIII Redakcja ujednoliciła zasady polskiej transliteracji tekstów pisanych cyrylicą, zgodnie z regułami stosowanymi w Bibliotece Narodowej (PN 83/N-01201 z dnia 1 lipca 1984 r.)

Redakcja „Wiadomości Archeologicznych" prosi Autorów o dostarczanie tekstów na dyskietkach lub dyskach CD w edytorach Microsoft Word lub Word Perfect w postaci niesformatowanej (z wyjątkiem znaków tabulacji, wyśrodkowania, kursywy i pogrubienia). Dyskietce powinien towarzyszyć jeden egzemplarz wydruku, sformatowanego w sposób odpowiadający znormalizowanej stronie maszynopisu. Ilustracje mogą być nadal przygotowywane metodami tradycyjnymi lub dostarczane na dyskietkach w postaci plików TIFF w rozdzielczości 600 pt/cal. Procedura ta ułatwi szybsze przygotowywanie prac do druku w tradycyjnej dla „Wiadomości Archeologicznych" formie edytorskiej.

dr Wojciech Brzeziński
redaktor naczelny

Wiadomości Archeologiczne, t. LIV, 1995–1998

ANDRZEJ KOKOWSKI

RAMY CHRONOLOGICZNE OSADNICTWA KULTURY PRZEWORSKIEJ W POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSCE

CHRONOLOGICAL FRAMES OF THE PRZEWORSK CULTURE IN THE SOUTH EAST OF POLAND

Stan badań osadnictwa z okresu przedrzymskiego i rzymskiego na terenie południowo-wschodniej Polski należy uznać za wysoce niezadowalający. Składają się nań z jednej strony słabsze zainteresowanie badaczy tej problematyki, wyrażające się niewielką liczbą stacjonarnych wykopalisk, z drugiej nieadekwatny do ilości już wydobytych materiałów stan ich publikacji. Pierwszą opinię najlepiej dokumentują zestawienia kartograficzne stanowisk z interesującego nas okresu wykonane przez P. Kaczanowskiego i R. Madydę-Legutko (1986, s. 92, 94, 96–97), pokazujące ogromne dysproporcje bazy źródłowej dla analiz porównawczych osad i problemów wynikających ze studiów materiałów cmentarnych, w odniesieniu – na przykład – do Małopolski Zachodniej. Druga opinia ma swoje uzasadnienie w wiedzy wynikłej z ułamkowych sprawozdań z badań na tak ważnych dla podjętej problematyki stanowiskach, jakimi są chociażby osada w Maćkówce (J. Kolendo 1966; J. Kolendo, J. Wielowiejski 1968; J. Wielowiejski 1971), czy osada w Krasiczynie, w woj. podkarpackim (A. Koperski 1966; A. Kunysz 1968). Wyobrażenie o zasobach muzealnych i ich wartości dla kształtowania naszej wiedzy o okresie przedrzymskim i rzymskim dają systematyczne od paru lat publikacje zbiorów Muzeum Okręgowego w Rzeszowie (np. J. Podgórska-Czopek 1991a), stanowiące doskonałą skalę odniesienia oczekiwań co do zasobów innych placówek w tym regionie.

Obszar naszego zainteresowania obejmuje województwa krośnieńskie, przemyskie, rzeszowskie i wschodnią część tarnobrzeskiego. Oznacza to, że w zasięgu badań porównawczych znalazły się przynajmniej trzy jednostki fizjograficzne o diametralnie różnych wartościach, mogące decydować o charakterze i dynamice osadnictwa pradziejowego. Pomiędzy pasem Roztocza i wyżyn lessowych przedgórza znajduje się strefa puszcz i gleb bielicowych (Kotlina Sandomierska), a na południe od nich rozciągają się Pogórze właściwe i góry. Na tak zarysowanym terytorium, którego wschodnią granicę stanowi Bug, linia Wiaru, Strwiąży i Sanu, a zachodnią Wisłoka, odnotowano w literaturze informacje o ponad 80 stanowiskach o bezsprzecznie przedrzymskiej i rzymskiej chronologii, wśród których 50 odnosi się do osad, 24 do cmentarzysk i znalezisk grobowych, a 7 do pojedynczych znalezisk[1] (Tabela I).

Od samego początku naukowego zainteresowania znaleziskami z młodszego okresu przedrzymskiego i rzymskiego ich interpretacja kulturowa była jednomyślnie zgodna i wskazywała na kulturę przeworską. Odnosi się to do zarówno do początków budowania definicji tego zjawiska (R. Jamka 1933; 1935, s. 1–2), pierwszych prób syntetycznego omówienia dziejów interesującego nas obszaru (M. Aleksiewicz 1958; R. Jamka 1963; J. Wielowiejski 1960; 1973), jak też najnowszych, również podręcznikowych opracowań. W studiach K. Godłowskiego nad chronologią młodszego okresu rzymskiego tak datowane materiały z południowo-wschodniej Polski klasyfikowane są do kultury przeworskiej (K. Godłowski 1970, ryc. 1 po s. 6). Podobnie ma się sprawa w opublikowanych w dziesięć lat później

[1] Nie uwzględniono w zestawieniu informacji o stanowiskach wyznaczonych na podstawie pojedynczych fragmentów ceramiki (K. Garbacz 1991, s. 218–220), które na tym etapie badań nie wnoszą wiele do analizy kulturowej i chronologicznej. Nie uwzględniono również znalezisk monet antycznych. Skalę tego zjawiska dokumentuje katalog A. Kunisza (1985, s. 8–17), gdzie zarejestrowano 82 skarby i odkrycia pojedynczych monet, jak również uzupełnienia z najnowszych odkryć (A. Kokowski 1990, s. 6; K. Garbacz 1991, s. 220).

Miejscowość	Ro	A_1	A_2	A_3	B_{1a}	B_{1b}	B_{2a}	B_{2b}	B_2/C_1	C_{1a}	C_{1b}	C_2	C_3	D_1	Datownik	Literatura
1. Bachórz 16	O		□	■	□		■	■							ceramika grafitowa, toczona, facetowana, wazy na nóżkach, naczynia ostro profilowane	Parczewski 1975, s. 84–85; 1993, s. 208, ryc. 4:6–8, 5:6
2. Białobrzegi 8	O											□	■	■	*Krausengefäß*	Podgórska-Czopek 1991b, s. 173nn.
3. Bieliny	C											?	?		ceramika „siwa"	Aleksiewicz 1958, s. 41
4. Bieliny	O											■	■	■	wisiorek toporowy, fragment fibuli, ceramika „siwa"	Barłowska 1979, s. 133, tabl. I:1–10, 134
5. Boguchwała	O											□	□		ceramika „siwa"	Reyman 1936, s. 174; Aleksiewicz 1958, s. 41
6. Boguchwała 2	O									□	□	■	■	■	A.162, ceramika „toczona"	Podgórska-Czopek 1991a, s. 239nn.
7. Borowa 12	O						■	■						□?	miseczka M1, elementy dackie w ceramice	Mitura 1993, s. 181-182, tabl. I
8. Borowa	O											□	□		ceramika „siwa"	Reyman 1936, s. 155
9. Budy Łańcuckie	L		■												ornament metopowy	Podgórska-Czopek 1991a, s. 252n.
10. Budy Łańcuckie	C										□	■			ostroga wariant III, miecz B-IX/3, imacz J.9, umbo J.7?	Osiński 1923
11. Budy Łańcuckie 5	O							■							waza na nóżce	Podgórska-Czopek 1991b, s. 174n.
12. Budy Przeworskie	C						?	?	?						naczynie, grot, hak	Aleksiewicz 1958, s. 42
13. Chłopice	C						■	■							ostroga G-E5, sprzączka AG43, krzesiwo III	Franz 1932, s. 40-41, ryc. 4
14. Chocimierz	C				■										ostroga G-B2, ceramika lipicka?	Hadaczek 1909, s. 19 ryc. 8
15. Cząstkowice	C								□	■	□				misa wykonana na kole, umbo z pseudokolcem, wisiorki wiaderkowate, miecz B-VIII/2	Hadaczek 1909, s. 18; Jamka 1963, s. 36, 79; Biborski 1978, ryc. 39a; Śmiszko 1936b, tabl. XVII:4; Arch. MNP
16. Fredropol a	O												■	■	*Krausengefäß*	Aksamit 1968, s. 123, ryc. 6c-f
17. Fredropol b	O			■											ceramika grafitowa	Aksamit 1968, s. 123, ryc. 6a-b
18. Gać	C						■	■	■						zapinki A.III, serii pruskiej – A.II.41	Hadaczek 1909
19. Gaje 3	O											■	■		ceramika „siwa"	Kostek 1981
20. Grodzisko Dolne	C					■	■	■							groty	Podgórska-Czopek 1991a, s. 253n.
21. Grodzisko Dolne	O		□	□												Aleksiewicz 1958, s. 51
22. Hłomcza	O					□	■	■	■						zapinka A.88, naczynie jak Liana I	Muzyczuk, Pohorska-Kleja 1994
23. Hłomcza 1	O							■	□						zapinka A.IV, trąbkowata	Muzyczuk 1991, s. 185n.
24. Huta Komorowska	O						■	■							ornament szczypany	Podgórska-Czopek 1991a, s. 255n.
25. Jarosław, Benedyktynki	O											■			zapinka A.162	Kunysz 1968b, s. 232-234
26. Kamienica	C	■						■	■	■					naczynia M1, W 7, groty XXI	Hadaczek 1909, s. 11 ryc. 4, tabl. Z/66-67; Kokowski 1994, s. 28
27. Kopki	C						■	■	■	■	□				zapinka A.VI	Jamka 1936
28. Korniaktów Płn. 4a	O											□	□		garnek jajowaty	Lubelczyk, Mitura 1993
29. Korniaktów Płn. 4b	O	?										□	■	■	zapinka żel. A.V.?, *Krausengefäß*, szkło	Podgórska-Czopek 1992
30. Korytniki	O										■	■			paciorek poliedryczny, ceramika „siwa"	Koperski 1978
31. Krasiczyn zamek	O							■	■			■	■	■	naczynie czarne, grzebień trapezowaty?	Przewoźnik 1964; Koperski 1966; 1971b, s. 157, ryc. 2b; Kunysz 1968a, s. 221 ryc. 5
32. Krosno, ul. Kolejowa	L										□	□			grot XXIII	Janowski 1966, s. 124 ryc. 2
33. Lesko	O											■	■	■	szkło z siatką, łyżka jak z Komarova, naczynia szklane E.233 i E.200	Szałapata 1971a; Szałapata, Zielińska-Durda 1973; 1975; Barłowska 1984a
34. Leżajsk	C?									■	■	■	□		zapinki A.VII, A.168, A.162, wisiorki wiaderkowate, zausznica, paciorek 186, zatyczki, wisiorki trójkątne	Ziemięcki 1881, tabl. VII:9; Rogawski 1856
35. Leżajsk 3	O						□	■	□						krzesiwo?, ostre profilowanie ceramiki	Barłowska 1984b
36. Liszna	O											■	□	□	szkło, ceramika „toczona"	Zielińska-Durda 1984
37. Lubenia	C											□	□		fragmenty naczyń	Aleksiewicz 1958, s. 44
38. Łukawica	C											■	■		naczynia	Potocki 1960; Kokowski 1988a
39. Maćkówka 2	O										■	■	■	■	nożyce, *Krausengefäß*, zapinka A.162, ostroga G-G2	Kapera 1964: Kolendo 1966; Kolendo, Wielowiejski 1968; Wielowiejski 1971
40. Mielec 16	O								■	■	■	■			wazy na nóżkach, zapinka A.162	Mitura 1993, s. 184nn.; 1994, s. 318n.
41. Nisko	O						■	■	■	■					grot VII	Gruszczyńska 1966
42. Niziny	O											□	□		ceramika „siwa"	Reyman 1936, s. 155
43. Oleszyce 2	O											□	□		ceramika „siwa"	Kostek 1982, s. 203
44. Orzechowice	O											■	□		naczynia toczone z ornamentem stempelkowym	Moskwa 1966
45. Otałęż	O						■	■	□						ornament swastyki, ceramika lipicka?, zapinka A.V,9, wazy na nóżkach	Szałapata 1964; 1968a
46. Pikule 1	C			■											miecz K IV, zapinka M, klamra K 49, fibula Nauheim	Garbacz 1991; 1994
47. Przecław	C						■	■	□	□					umbo J.7b, ostroga G-E2, miecz BIX?	Hadaczek 1909, s. 9 ryc. 3; Biborski 1978, s. 157
48. Przemyśl Zasanie	O							■	■						naczynie E.39-40	Wolski 1953
49. Przemyśl, ul. Przekopana	O											□	□		fragmenty ceramiki	Koperski 1974
50. Przemyśl, ul. Rycerska	O							■	■	■	■				zapinka A-VII, ceramika toczona	Koperski 1986
51. Przeworsk 1	O											■	■		ceramika „siwa", dacka	Błajer, Kostek 1982, s. 106, ryc. 3
52. Przeworsk 5	O											■	■	■	naczynia B-VIII, B-V, B-XXV, B-XXVI, przęślik szklany	Podgórska-Czopek, Czopek 1991a; Moskwa 1962, s. 196n.
53. Przeworsk 8	O						■	■	□						waza czerniona, ornament, ostroga G-D?	Kapera 1964b; Podgórska-Czopek 1991a, s. 256nn.
54. Pysznica	C							■							umbo J.7a, ostroga VIII	Pohorska 1979, s. 131, ryc. 1
55. Rozwadów	C									■					grot typu K z runami	Śmiszko 1936
56. Rudki	C						□	□							miecz, naczynie toczone lipickie	Hadaczek 1909, s. 21 ryc. 9
57. Rzeczyca Długa	L									■					miecz BVIII/5	Jamka 1937
58. Rzeszów Staromieście	O							■	■						ceramika toczona, jeżowata	Lubelczyk 1994, s. 226-231

Tabela I. Stanowiska kultury przeworskiej z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Polsce południowo-wschodniej
O – osada; C – cmentarzysko; L – znal. luźne; kwadrat zaczerniony – datowanie pewne; kwadrat pusty – datowanie niepewne

Miejscowość	Ro	A_1	A_2	A_3	B_{1a}	B_{1b}	B_{2a}	B_{2b}	B_2/C_1	C_{1a}	C_{1b}	C_2	C_3	D_1	Datownik	Literatura
59. Rzeszów Staromieście	O															Aleksiewicz 1958, s. 47
60. Rzeszów Zalesie	C									■					umbo, 4 ostrogi, imacz, sprzączka	Kokowski 1997b
61. Sieniawa	L														fibula	ZOW VI, s. 7
62. Sieniawa	O?						□	□							fibula oczkowata?	Ziemięcki 1881, tabl. VI:12
63. Solina 4	O						□	□	□					□?	*casca dacica*, ceramika „siwa"	Strupiechowski 1968, s. 209 ryc. 1, s. 215 ryc. 7
64. Solina 5	O						□	□	□							Strupiechowski 1968, s. 209, ryc. 1f,j,k
65. Strzyżów 15	O											■	■		zapinka A.158?, ceramika „siwa"	Lubelczyk 1993, s. 198-203
66. Studzian	O							■							grot	Aleksiewicz 1958, s. 48
67. Świerchowa 1	O												■	■	grot, *Krausengefäße*	Szałapata 1966; 1968b, s. 134nn; 1971b
68. Świętoniowa	C							□	□	□					miecz	Aleksiewicz 1958, s. 48
69. Świlcza	O												■	■	fibule typu Wiesbaden i Niemberg	Gruszczyńska 1984
70. Tarnobrzeg–Zakrzów 1	O			□			■	■	■						fragment bransolety szklanej, zapinki typu „Brzeźce" i A.124?	Podgórska-Czopek, Czopek 1991b
71. Tarnogóra	L														naczynia	Aleksiewicz 1948, s. 48
72. Trójczyce	C						■	■	□						ostroga I, ceramika toczona lipicka?, zapinka A.40, oczkowata	Koperski 1971a; 1972; 1973; 1975a; 1975b
73. Tryńcza 1	O											□	■	■	*Krausengefäß*	Martuszewski 1973
74. Trześnia	C						■								umbo J.7b, miecz	Demetrykiewicz 1898, s. 107 ryc. 3; Aleksiewicz 1958, s. 49
75. Turbia	O														jama nr 15	Radig 1942, s. 256, 263-264
76. Wierzawice	O											□	□	□	ceramika „siwa"	Aleksiewicz 1958, s. 49
77. Wietrzno	O										■	■	□		paciorki szklane	Janowski 1968
78. Wola Raniżowska–Stece 17	O					□	■	■	□						ceramika czerniona, „lipicka" lepiona, wyodrębnione stopki	Podgórska-Czopek 1991a, s. 258 nn.
79. Załuż	C											□	□		naczynie wykonane na kole	Aleksiewicz 1958, s. 50
80. Zarzecze (J)	O													■	*Krausengefäß*	Szałapata 1968b, s. 137 ryc. 3
81. Zbydniów 1	L											■	■	■	*Krausengefäß*	Podgórska-Czopek 1991a, s. 263 n.
82. Żurawiczki	L									■	□				miecz B-VIII/4	Kokowski 1994, s. 29, ryc. 2a

Tabela I (cd). Stanowiska kultury przeworskiej z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich w Polsce południowo-wschodniej
O – osada; C – cmentarzysko; L – znal. luźne; kwadrat zaczerniony – datowanie pewne; kwadrat pusty – datowanie niepewne

„Pradziejach Ziem Polskich", gdzie podkreślano między innymi fakt zagęszczenia się śladów osadnictwa przeworskiego w okresie późnorzymskim w dorzeczu Sanu (K. Godłowski 1981, s. 129, ryc. 30–33). Interpretacji tej nie zmieniono też w monografii przemian osadniczych i kulturowych w Polsce południowej (K. Godłowski 1985, s. 158–181). W ten sposób na mapie rozprzestrzenienia się kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim znalazły się jednak materiały ze skupienia nad Wisłokiem (T. Dąbrowska 1986, mapa 1; 1988, mapa 2), do których interpretacji kulturowej odniesiemy się w dalszej części rozważań. W opracowaniach stanu i potrzeb badań nad młodszym okresem przedrzymskim i rzymskim podtekst interpretacji przeworskiej jest równie czytelny (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986)[2]. Należy jednak wyraźnie podkreślić, iż w ostatniej z wymienionych prac pojęciem *kultura przeworska* operuje się w odniesieniu do obszaru naszych zainteresowań z wielką ostrożnością.

Tradycja wynikła z dorobku badawczego, przedstawionego w sposób syntetyczny wyżej, nakazuje również aktualnie opracowywanym i publikowanym materiałom, niejako siłą rozpędu nadawać predykat przeworskości, bez względu na ich pozycję chronologiczną (np. J. Podgórska-Czopek 1991a; K. Garbacz 1991, s. 218 – Bieliny).

Pretekstem dla podważenia jednorodności w sposobie interpretacji interesujących nas materiałów były odkrycia w kurhanach z okresu rzymskiego w Łukawicy, które to od samego początku budziły wątpliwości, odzwierciedlające się w propozycji klasyfikacji do kultury przeworskiej (H. Janiczak 1990, s. 135, 137), czerniachowskiej, wielbarskiej czy nawet wielbarsko-przeworskiej (J. Potocki 1960, s. 289; A. Talar, Z. Woźniak 1970, s. 402). Dzięki nim zwrócono jednak uwagę na znaczące różnice formalne źródeł z południowo-wschodniej Polski od definiowanych również jako przeworskie, a pochodzących z zachodniej Małopolski i Wielkopolski. Próbą werbalizacji tych spostrzeżeń była propozycja przypisania materiałów z Łukawicy do kultury kurhanów karpackich (A. Kokowski 1986; 1988).

W tym miejscu należy podjąć próbę weryfikacji interpretacji kulturowej niektórych pozostałych materiałów, jak również pozycji chronologicznej części z nich. Szczególnie interesujące wydaje się to w odniesieniu do materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego. Na mapie zestawiającej stanowiska kultury przeworskiej z tego okresu wykonanej przez T. Dąbrowską, na interesującym nas terenie znalazły się cztery punkty (T. Dąbrowska 1988, mapa 2). Wszystkie są znaleziskami luźnymi i koncentrują się w dolnym dorzeczu Wisłoka. Powierzchniowe materiały z Zalesia cytowane przez tę autorkę za M. Aleksiewiczem (1958, s. 50) mają wątpliwe datowanie i określenie kulturowe. Miecz typu lateńskiego wyłowiony z Wisłoka w Rzeszowie (A. Kunysz 1962), nie mieszczący się w ramach pojęcia kultury przeworskiej nawet według klasyfikacji mieczy P. Łuczkiewicza (1997), jest zdecydowanie celtycki (S. Czopek 1989, s. 256; 1992, s. 135, tab. 20) i nie może być predykatem kulturowym. Fibula typu B/C według klasyfikacji

[2] Należy tutaj zwrócić uwagę na zastrzeżenia autorów co do słuszności i sposobu rozgraniczania materiału ze starszego i późnego okresu rzymskiego w odniesieniu do ceramiki lepionej ręcznie (s. 95, 98), oraz ich uwagi o relacjach kulturowych (s. 107).

Miejscowość	Ro	A_1	A_2	A_3	B_{1a}	B_{1b}	B_{2a}	B_{2b}	B_2/C_1	C_{1a}	C_{1b}	C_2	C_3	D
1. Kamienica	C	■												
2. Korniaktów Północny 4a	O	■												
3. Budy Łańcuckie	L		■											
4. Grodzisko Dolne	O		□	□										
5. Fredropol b	O			■										
6. Bachórz 16	O		□	■			■	■						
7. Tarnobrzeg–Zakrzów	O			□			■	■	■					
8. wykreślono														
9. Grodzisko Dolne	C					■	■	■						
10. Trześnia	C						■							
11. Chłopice	C						■	■						
12. Rudki	C						□	□						
13. Huta Komorowska	O						■	■						
14. Borowa 12	O						■	■						□?
15. Sieniawa	O?						□	□						
16. Budy Łańcuckie 5	O							■						
17. Pysznica	C							■						
18. Trójczyce	C						■	■	□					
19. Gać	C						■	■	■					
20. Hłomcza	O					□	■	■	■					
21. Wola Raniżowska–Stece 17	O					□	■	■	□					
22. Budy Przeworskie	C						?	?	?					
23. Leżajsk 3	O						□	■	□					
24. Otałęż	O						■	■	□					
25. Przeworsk 8	O						■	■	□					
26. Solina 4	O						□	□	□					
27. Solina 5	O						□	□	□					
28. Nisko	O						■	■	■	■				
29. Przecław	C						■	■	□	□				
30. Kopki	C						■	■	■	■	□			
31. Kamienica	C							■	■	■				
32. Cząstkowice	C							■	■	□				
33. Świętoniowa	C							□	□	□				
34. Studzian	O							■						
35. Rzeszów Staromieście	O							■	■					
36. Przemyśl Zasanie	O							■	■					
37. Krasiczyn zamek	O							■	■			■	■	■
38. Przemyśl, ul. Rycerska	O							■	■	■	■			
39. Mielec 16	O								■	■	■	■		
40. Rozwadów	C									■				
41. Rzeczyca Długa	L									■				
42. Rzeszów Zalesie	C									■				
43. Żurawiczki	L									■	□			
44. Leżajsk	C?									■	■	■	□	
45. Boguchwała 2	O									□	□	■	■	■
46. Korytniki	O										■	■		
47. Krosno, ul. Kolejowa	L										□	□		
48. Budy Łańcuckie	C										□	■		
49. Wietrzno	O										■	■	□	
50. Lubenia	C											□	□	
51. Łukawica	C											■	■	
52. Załuż	C											□	□	
53. Bieliny	C											?	?	
54. Jarosław, wzg. Benedyktynek	O											■		
55. Strzyżów 15	O											■	■	
56. Boguchwała	O											□	□	
57. Borwa	O											□	□	
58. Gaje 3	O											■	■	
59. Korniaktów Północny 4a	O											□	□	
60. Niziny	O											□	□	
61. Oluszyce 2	O											□	□	
62. Orzechowice	O											■	□	
63. Przemyśl, ul. Przekopana	O											□	□	
64. Przeworsk 1	O											■	■	
65. Maćkówka 2	O										■	■	■	■
66. Białobrzegi 8	O											□	■	■
67. Bieliny	O											■	■	■
68. Korniaktów Północny 4b	O											□	■	■
69. Lesko	O											■	■	■
70. Zbydniów 1	L											■	■	■
71. Liszna	O											■	□	□
72. Przeworsk 5	O											■	■	■
73. Wierzawice	O											□	□	□
74. Tryńcza 1	O											□	■	■
75. Fredropol a	O												■	■
76. Świerchowa 1	O												■	■
77. Świlcza	O												■	■
78. Zarzecze (J)	O													■
79. Tarnogóra	L													
80. Turbia	O													

Tabela II. Chronologia osadnictwa kultury przeworskiej w południowo-wschodniej Polsce

O – osada; C – cmentarzysko; L – znal. luźne; kwadrat zaczerniony – datowanie pewne; kwadrat pusty – datowanie niepewne

A. Kokowskiego (1989, s. 107) pochodząca z Kamienicy (K. Hadaczek 1909, s. 11), znaleziona została bez kontekstu umożliwiającego uznanie jej za dokument osadnictwa przeworskiego. Również tezy o wczesnym osadnictwie tej kultury nie potwierdza fibula o konstrukcji środkowolateńskiej z Gaci, która w kontekście absolutnie dominujących wczesnorzymskich materiałów jest znaleziskiem czysto przypadkowym. Do opisanej grupy materiałów należy dołączyć opublikowane niedawno naczynie z Bud Łańcuckich (J. Podgórska-Czopek 1991, s. 253, ryc. 11), którego odwrotnie gruszkowata forma i ornamentyka wskazują stosunkowo pewnie na identyfikację z kulturą przeworską. Jednak wobec braku odkryć bardziej zdecydowanych śladów ewentualnego pobytu ludności tej kultury w postaci obiektów osadowych bądź grobów na obszarze, który należy uznać za jeden z lepiej zbadanych w tej części Polski, skupienie znalezisk dowodnie przedrzymskich znad Wisłoka może być co najwyżej wynikiem penetracji jej przedstawicieli. Jedynym bezdyskusyjnym co do interpretacji stanowiskiem przeworskim* z interesującego nas obszaru w młodszym okresie przedrzymskim jest cmentarzysko w Pikulach w woj. lubelskim (K. Garbacz 1991; 1994).

Znane z południowo-wschodniej Polski stanowiska uszeregowano w tabeli pod względem chronologicznym, uwzględniając kryteria stosowane przez publikujących materiały oraz przeprowadzając w miarę możności pełną ich weryfikację w oparciu o aktualny stan wiedzy o stratyfikacji materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego i rzymskiego (Tabela II). W wyniku tego zabiegu otrzymano trzy zgrupowania chronologiczne stanowisk, pomiędzy którymi praktycznie brak jest powiązania w rozumieniu ciągłości datowania.

Pierwsze z nich grupuje zaledwie osiem stanowisk, mieszczących się w ramach młodszego okresu przedrzymskiego (Ryc. 1). Wśród nich są omówione wcześniej znaleziska typu przeworskiego, jak również grupa stanowisk datowanych na podstawie obecności ceramiki grafitowej i celtyckiej. Należałoby je uzupełnić o stanowiska uwzględnione w zestawieniach i kartogramach M. Parczewskiego (1978, s. 136, ryc. 1) i S. Czopka (1992, s. 134–136), które poza tą formą publikacji nie znane są z dostępnych opracowań źródłowych.

* W świetle najnowszych materiałów z Pikul zmieniłem radykalnie ich ocenę kulturową, uznając te zabytki za nie mające związku z kulturą przeworską. Zob. A. Kokowski, „Prowincja" kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim nad dolnym Wieprzem, [w:] COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin (red. J. Andrzejowski), Warszawa 1999, s. 203–216.

Drugie zgrupowanie tworzą stanowiska typu osadowego i cmentarne (Ryc. 2), legitymujące się najstarszymi znaleziskami datowanymi na młodszy odcinek fazy B_1, co potwierdza też najnowsze opinie o *wyraźniej uchwytnych śladach kultury przeworskiej* (K. Godłowski 1985, s. 49) w południowo-wschodniej Polsce właśnie w tej fazie. Dla zdecydowanej większości z nich, w tym stanowisk rozpoznanych w znacznej części – jak na przykład cmentarzyska z miejscowości Gać koło Przeworska (K. Hadaczek 1909) – najstarszymi z uznanych datowników są fibule oczkowate serii pruskiej.

W przypadku ustalenia daty końcowej tego zgrupowania można uznać generalną cezurę wczesnej fazy młodszego okresu rzymskiego (C_1). Istnieje przy tym wyraźna rozbieżność w datowaniu końca trwania zgrupowania w odniesieniu do materiałów z osad i dużych cmentarzysk, w większości kończących swoją egzystencję w okresie przejściowym ze starszego do młodszego okresu rzymskiego (B_2/C_1–C_{1a}), przede wszystkim zaś datowaniem pojedynczych grobów z bronią. Reprezentują one horyzont 7a K. Godłowskiego (1994, s. 169–170, ryc. 1), wyznaczony elementami występującymi w fazie C_{1b}, takimi jak umba półkuliste, czy umba z podciętym (stopniowanym) kołnierzem, reprezentowanymi przez egzemplarz z leżącego w pobliżu omawianego regionu Hryniowa na Ukrainie (A. Kokowski 1997a).

Ostatnie zgrupowanie, to stanowiska w większości datowane na podstawie obecności na nich ceramiki wykonanej na kole („siwej") i fragmentów *Krausengefäße* (Ryc. 3). Zazębia się ono w nieznacznym stopniu ze zgrupowaniem drugim, co może sugerować fakt zakładania nowych osad w czasie gdy egzystowały jeszcze osiedla opuszczone w okresie przejściowym. Przykładem jest tutaj osada z ul. Rycerskiej w Przemyślu, której początek zdaje się wyznaczać zespół z fibulą VII grupy Almgrena (A. Koperski 1986, s. 98, tabl. 6:16).

Konsekwencją zaprezentowanego podziału na zgrupowania chronologiczne jest ich rozbieżna interpretacja kulturowa. Wydaje się, że najtrudniej jest ustosunkować się do określenia materiałów z młodszego okresu przedrzymskiego. Znajdowanie fragmentów naczyń grafitowanych w kontekście zabytków dowodnie łużyckich, wiązanych z jej grupą tarnobrzeską (M. Parczewski 1978, s. 144–145; S. Czopek 1992, s. 134–135) dowodzi przeżywania się tego ugrupowania w głąb młodszego okresu przedrzymskiego (schyłek okresu lateńskiego C i początek okresu lateńskiego D)[3]. Trudno wobec dzisiejszego stanu badań nad najmłodszą fazą tego ugrupowania osądzić jaki zasięg terytorialny miało to zjawisko. Należy również pamiętać, że pewną rolę w pomniejszaniu ekumeny osadniczej grupy tarnobrzeskiej odegrała wcześniej kultura pomorska, wkraczająca w okresie lateńskim na teren Kotliny Sandomierskiej (S. Czopek 1992, s. 92–95; Z. Woźniak 1995, s. 202–203, ryc. 1–3). Pewnym jest też, że w początkach młodszego okresu przedrzymskiego utraciła ona swoje zachodnie terytoria na rzecz kultury przeworskiej (Z. Woźniak 1994, s. 128, 134) i jej ugrupowania w wariancie zbliżonym do tynieckiego (Z. Woźniak 1995, s. 208). Dowodzą tego z jednej strony przedrzymskie materiały z Pikul i Tarnobrzega (Zakrzowa?)[4] na północnym zachodzie oraz najbliższe nam duże stanowisko w typie przeworskim na zachód od Wisłoki – Pasieka Otwinowska w woj. podkarpackim (A. Szpunar 1994).

Być może więc obecność znalezisk typu przeworskiego w rejonie dolnego Wisłoka dokumentuje – analogiczne jak w przypadku ceramiki grafitowej – wpływy kultury przeworskiej na grupę tarnobrzeską. Trudno rozstrzygnąć jednak, czy następowały one również bezpośrednio z zachodu, czyli z grupy tynieckiej, czy ze strefy zajętej przez klasyczne ugrupowanie tej kultury na Wyżynie Sandomierskiej. Niemniej mielibyśmy do czynienia z kolejną, jak w przypadku Pomorza Środkowego, strefą przeżywania się struktur osadniczych o tradycji środkowolateńskiej w głąb okresu przedrzymskiego (A. Kokowski 1976)[5].

Przystępując do omawiania charakteru kulturowego drugiego zgrupowania należy zaakcentować kilka wątpliwości odnoszących się do definicji materiałów przeworskich z tego obszaru. Wątpliwości takich nie budzą jednak znaleziska grobowe, których podobieństwo do znalezisk z pozostałego obszaru przeworskiego jest bezsporne. Nieco więcej rozbieżności widocznych jest w przypadku analizy obrządku pogrzebowego, ale biorąc pod uwagę wyraźne różnice regionalne w preferowaniu różnych jego wariantów na całym obszarze kultury przeworskiej, nie wpłynie to na interpretację kulturową klasyfikującą całe ugrupowanie do kultury przeworskiej (A. Niewęgłowski 1981, s. 134–140).

W niektórych inwentarzach grobowych obecne są elementy obce, przede wszystkim naczynia gliniane, które nawiązują – generalnie – do kultur kręgu dackiego (np. K. Hadaczek 1909, tabl. W/59), najprawdopodobniej wprost do kultury lipickiej. Stosunkowo niewielka ich liczba może być z jednej strony złożona na karb ich atrakcyjności, a co za tym idzie wartości materialnej. Ceramika pochodzenia dackiego wykonana na kole znana jest na przykład z grobów książęcych z Giebułtowa (T. Reyman 1948, s. 180–181, tabl. XXV:3, 5) i Sandomierza–Krakówki (A. Kokowski, J. Ścibior 1990, tabl. 385:51–53). Z drugiej jednak strony odkrywana jest ona również w grobach o przeciętnym wyposażeniu

[3] Tak można sądzić na podstawie wiedzy o chronologii występowania ceramiki grafitowej na obszarach kultury lateńskiej w Polsce (Z. Woźniak 1986, s. 15).

[4] W literaturze przedmiotu stanowisko to określano również jako reprezentujące kulturę przeworską z okresu przedrzymskiego (J. Wielowiejski 1973, s. 33). Znaleziono tu jeden zabytek lateński (w obiekcie 7) w postaci fragmentu bransolety szklanej (J. Podgórska-Czopek, S. Czopek 1991, s. 85, tabl. IX:5), przy czym zupełnie prawdopodobne jest, że zabytek ten należy łączyć z późnymi materiałami grupy tarnobrzeskiej(?) obecnymi na tym samym stanowisku. Niejasna jest natomiast informacja o odkryciu w Tarnobrzegu dwóch grobów(?) datowanych na okres przedrzymski (T. Dąbrowska 1988, s. 264 – tam literatura). Nie ma jednak przesłanek, pozwalających na łączenie tego znaleziska ze stanowiskiem Tarnobrzeg–Zakrzów.

[5] Tezę tę dokumentują znakomicie zestawienia kartograficzne autorstwa R. Wołągiewicza, pokazujące strefę niezasiedlonego Pomorza środkowego w okresie rozwoju osadnictwa jastorfskiego i oksywskiego (R. Wołągiewicz 1979, s. 40–41).

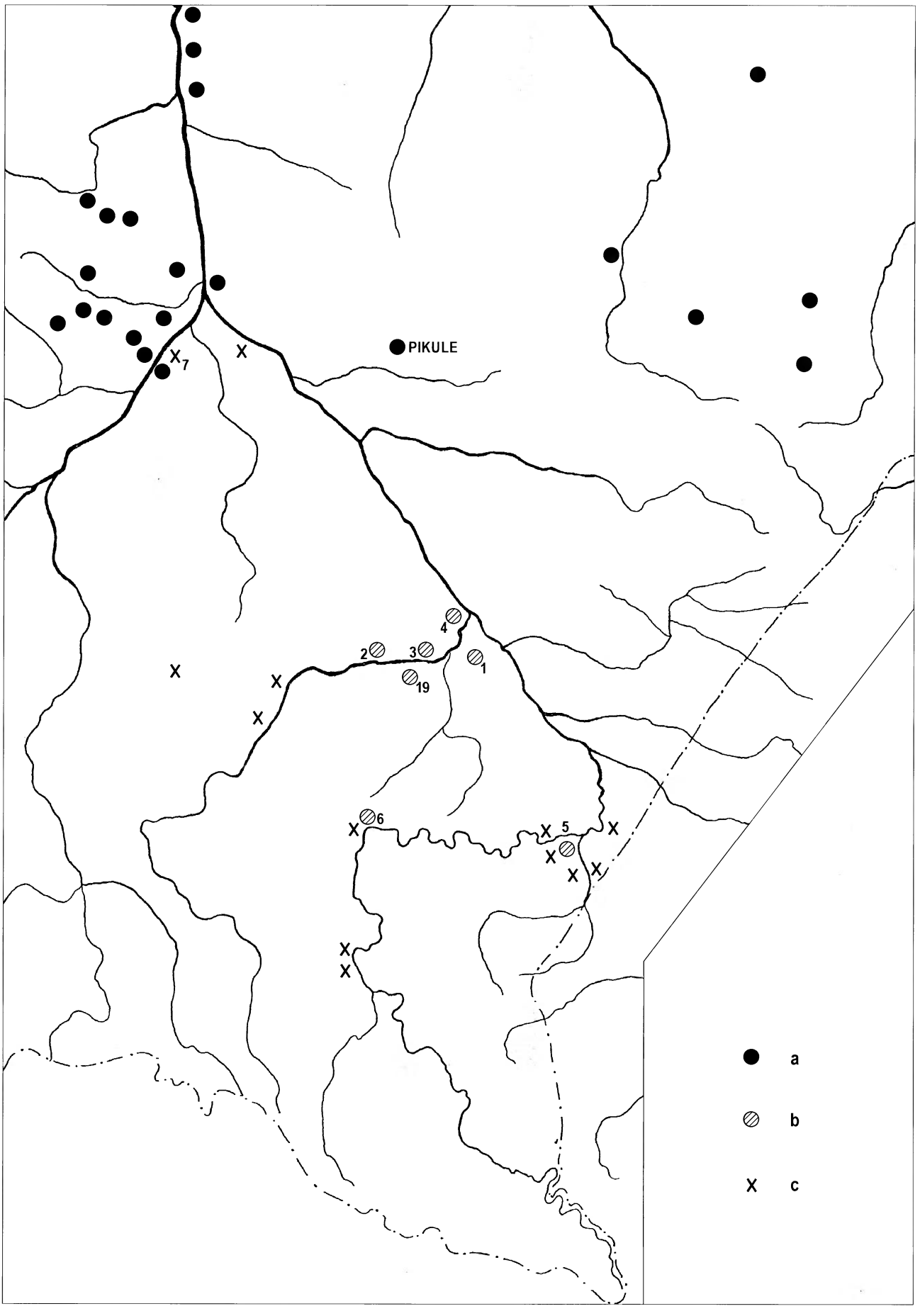

Ryc. 1. Mapa osadnictwa w Polsce południowo-wschodniej w młodszym okresie przedrzymskim. Kultura przeworska (a), znaleziska typu przeworskiego (b), znaleziska kultury lateńskiej (c). Uwaga: numery na mapie odpowiadają numerom z tabeli II

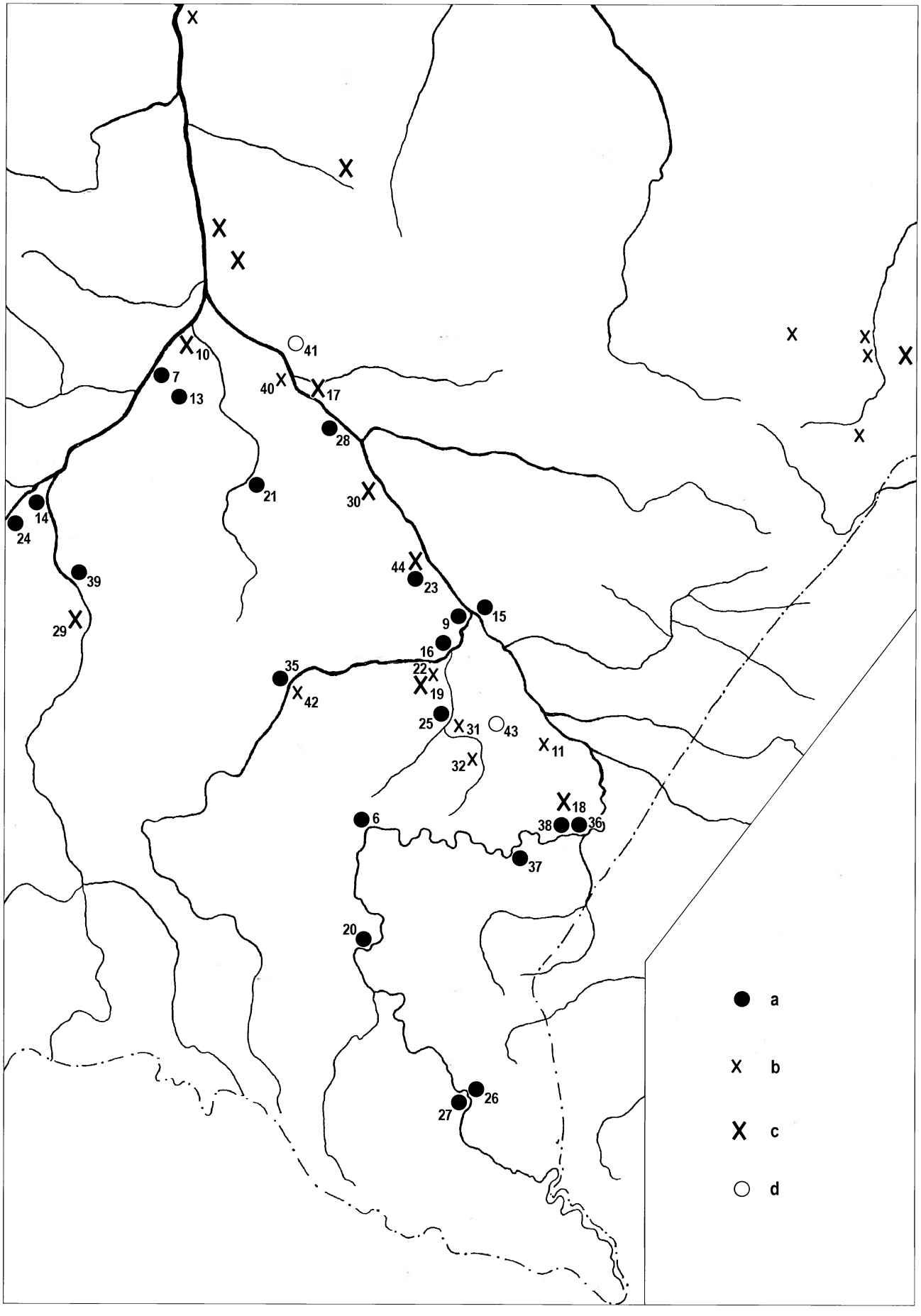

Ryc. 2. Mapa osadnictwa kultury przeworskiej w Polsce południowo-wschodniej w starszym i we wczesnej fazie młodszego okresu rzymskiego. Osady (a), cmentarzyska (b), pojedyncze groby (c), znaleziska pojedyncze (d). Uwaga: numery na mapie odpowiadają numerom z tabeli II

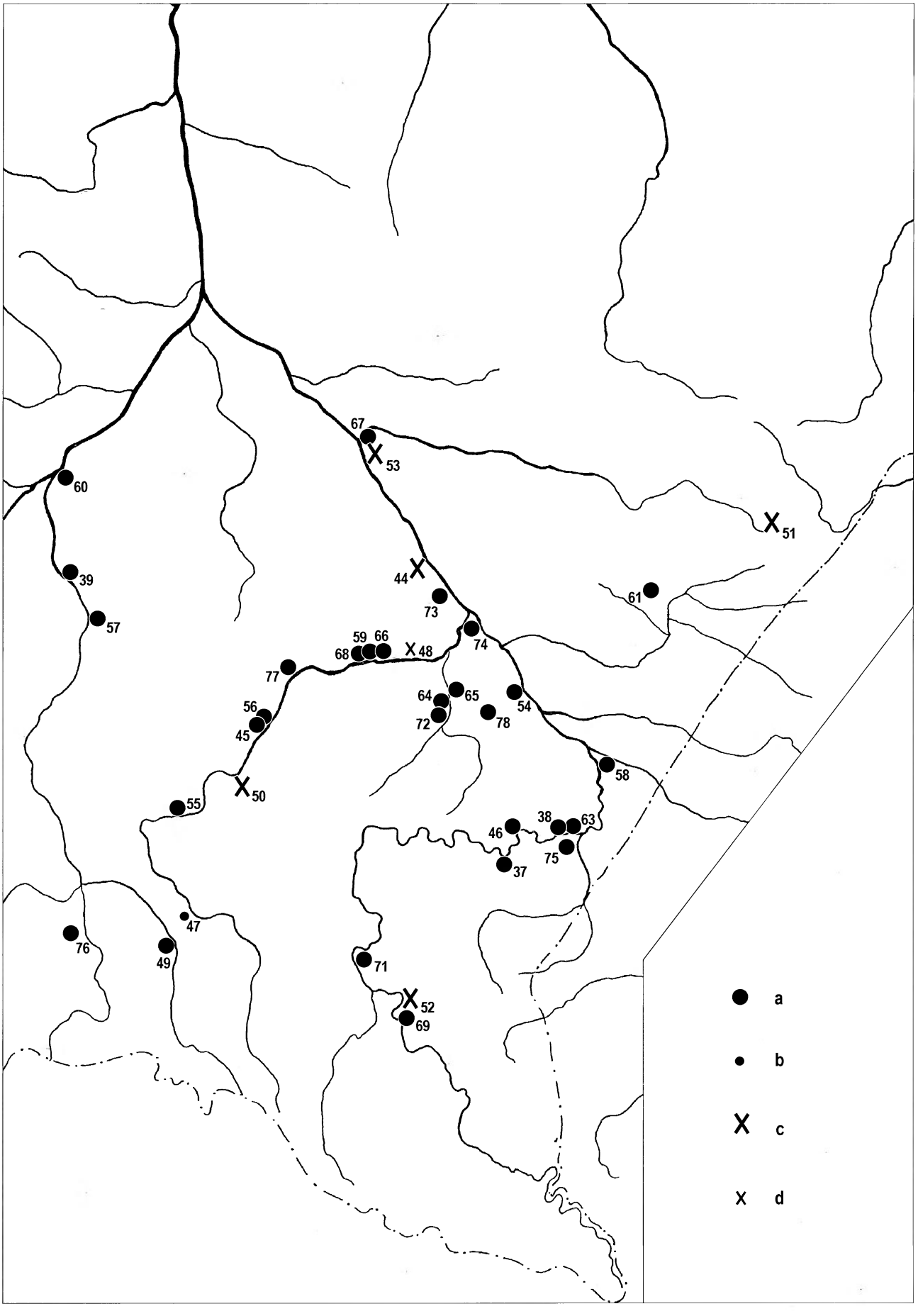

Ryc. 3. Mapa osadnictwa w Polsce południowo-wschodniej w młodszym i późnym okresie rzymskim.
Osady (a), znaleziska luźne (b), cmentarzyska (c), pojedyncze groby (d). Uwaga: numery na mapie odpowiadają numerom z tabeli II

(A. Szpunar 1991), czyli była dostępna szerzej, przynajmniej w bliskości omawianego regionu. Na stan jej rejestracji może wpływać też ogólnie niewielka ilość znalezisk cmentarnych w omawianym regionie (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986, s. 108–109 mapa 5).

Zastanawiająco licznie ceramika pochodzenia obcego – wykonana na kole, jak również lepiona ręcznie – identyfikowana jest obecnie w materiałach osadowych (np. Boguchwała – J. Podgórska-Czopek 1991a, s. 252), co może wskazywać na daleko silniejsze wpływy z kręgu kultur dackich[6] niż przyjmowano to do tej pory (A. Kokowski 1988, s. 184–185; A. Kokowski, J. Ścibior 1997). Może to świadczyć też o ogromnym reżimie tradycji obrządku pogrzebowego, eliminującym nadmiar obcych elementów z grobów. Przemawiałoby to za wyraźną, silną identyfikacją ludności z omawianego obszaru z ugrupowaniem kulturowym ukrywanym pod hasłem *kultury przeworskiej*.

W tym miejscu jednak pora na refleksję-pytanie – czy w zgrupowaniu trzecim zestawienia chronologicznego tabeli II nie znalazły się wobec tego materiały, które na zasadzie powszechności przekonania o młodszo- i późnorzymskiej metryce ceramiki wykonanej na kole (H. Dobrzańska 1990, s. 108, ryc. 26) klasyfikowane winny być w ramach zgrupowania drugiego. Podobne zastrzeżenia interpretacyjne odnoszą się również do datowania form w typie *Krausengefäße*, które powszechnie datowane są na późny okres rzymski (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 155–157; J. Rodzińska-Nowak 1992, s. 208; R. Madyda-Legutko, K. Tunia 1993, s. 62).

Zestawienie takich znalezisk (A. Barełowska 1984a, s. 89, ryc. 10) ma dokumentować powszechność ich występowania w południowo-wschodniej Polsce u schyłku starożytności, chociaż część z nich znalazła się w wątpliwym kontekście materiałowym, wskazującym raczej na dużo starszą metrykę. Również i w tym przypadku można odwołać się do wykopalisk z Ukrainy Zakarpackiej, które wykazały nam powszechność użytkowania dużych naczyń zasobowych wykonanych przy pomocy koła garncarskiego i zaopatrzonych w krezowaty wylew już w pierwszych wiekach naszej ery (V. G. Kotigoroško 1989, s. 195, ryc. 8:44–45). W takim przypadku zweryfikować należałoby datowanie niektórych znalezisk, przede wszystkim zaś pochodzących z prac archeologicznych o niewielkim zakresie, czego dobrym przykładem jest materiał z Boguchwały, stan. 2 (J. Podgórska-Czopek 1991a, s. 249, ryc. 10e).

Materiał z osad identyfikowany ze zgrupowaniem drugim przypomina sytuację widoczną na Zachodnim Podolu w znaleziskach podobnych do typu Paseki-Zubreckie, noszących od niedawna nazwę grupy zubreckiej (V. D. Baran, D. N. Kozak, R. V. Terpilovs'kij 1991, s. 30–41). W fazie drugiej tego ugrupowania pojawia się – obok mających znamiona przeworskości naczyń wazowatych z wyraźnie zaznaczoną linią brzuśca – ceramika lepiona ręcznie, zdobiona nakładanymi, karbowanymi listewkami, puchary na pustych nóżkach typu lipickiego, jak również kubki odwrotnie stożkowate typu *caeşca dacică* (D. N. Kozak 1987, s. 182, ryc. 3:6). W fazie trzeciej występuje natomiast ceramika wykonana na kole garncarskim (D. N. Kozak 1987, s. 189, ryc. 5). Również i w tym przypadku najbardziej zasadne wydaje się jednak odwołanie do znalezisk o nieco starszej metryce z kręgu kultur dackich (np. V. G. Kotigoroško 1989, s. 195)[7].

Istotne w tym miejscu jest również wyeksponowanie wagi interpretacji problemu występowania pojedynczych grobów z bronią. Zjawisko to charakterystyczne jest dla całej południowo-wschodniej strefy zajmowanej przez kulturę przeworską, od Wyżyny Lubelskiej na północy (A. Kokowski 1991, s. 187), po dorzecze górnego Dniestru na wysokości Gniłej i Złotej Lipy (D. N. Kozak 1986, s. 89–91, ryc. 1), z najdalej na wschód wysuniętym grobem w miejscowości Hromówka (T. Dąbrowska, K. Godłowski 1970), i Ukrainę Zakarpacką na południu (J. Jankovich 1931; V. V. Kropotkin 1977, s. 174–176). Zdecydowana większość „grobów wojowników" datowana jest na starszą część młodszego okresu rzymskiego (K. Godłowski 1985, s. 81–84). Z interesującego nas obszaru pochodzą dwa pewne tego rodzaju zespoły: Budy Łańcuckie (K. Osiński 1923) oraz Rzeszów–Zalesie (S. Czopek 1995, s. 24, ryc. 15; A. Kokowski 1997b). Skatalogowano też kilka odosobnionych znalezisk broni, najprawdopodobniej również pochodzących z pochówków[8].

Grobowi z Bud Łańcuckich (Ryc. 4) chcę poświęcić nieco więcej uwagi.

Zestaw uzbrojenia składający się z miecza typu IX/3 Biborskiego (1978, s. 147), umba z bardzo szerokim brzegiem i z najpewniej niską stożkowatą pokrywą, imacza typu 9 Jahna z krótkimi wachlarzowatymi płytami z otworami na trzy nity oraz ostróg z asymetrycznym kabłąkiem i silnie profilowanym krótkim bodźcem z wydatnym hakiem u podstawy[9] przemawia za horyzontem 7a grobów z bronią (K. Godłowski 1994, s. 170). K. Godłowski umieścił w swoim czasie omawiany zespół na liście

[6] Znakomitym materiałem porównawczym są tutaj formy występujące nie tylko w kulturze lipickiej (M. Śmiszko 1932, s. 119, tabl. VI:127, VII:131, VIII:135, IX:139, X:143, XI:147, XII:4), ale również masowo rejestrowane na Ukrainie Zakarpackiej (V. G. Kotigoroško 1989).

[7] Na marginesie chciałbym podjąć jeszcze raz dyskusję na temat datowania naczynia z Trójczyc wykonanego na kole (A. Koperski 1971a, s. 115, ryc. 1a). Najprawdopodobniej stanowiło ono swego czasu podstawę dla wydłużania czasu trwania cmentarzyska w tej miejscowości w głąb fazy C_2 (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko 1986, s. 108–109). W najnowszej próbie weryfikacji jego chronologii zostało ono przypisane kulturze scyto-trackiej i datowane na VI/V w. p.n.e. (S. Czopek 1992, s. 490).

[8] Nie powinno być wątpliwości co do pochodzenia znalezisk z Rozwadowa (M. Śmiszko 1936), Kamienicy (K. Hadaczek 1909, s. 11, ryc. 4; W. Antoniewicz 1919, s. 99, ryc. 2, 3; A. Kokowski 1994, s. 28, ryc. 3), Żurawiczek (A. Kokowski 1994, s. 29, ryc. 2a), najprawdopodobniej również z Rzeczycy Długiej (R. Jamka 1937, s. 271). Zespół broni z Chłopic jest zdecydowanie starszy (J. Franz 1932, s. 40–41, ryc. 4). Materiały z Cząstkowic trudno natomiast powiązać w jeden zespół – pochodzą one najpewniej z kilku grobów (literatura w tabeli I).

[9] Ostroga ta klasyfikowana jest przez J. Ginalskiego do grupy G1, datowanej na fazę C_{1b} (1991, s. 75), chociaż praktycznie nie mieści się w jej definicji. Odpowiada ona natomiast stosunkowo wiernie grupie III ostróg z obszaru kultur kręgu gockiego (A. Kokowski 1993, s. 337).

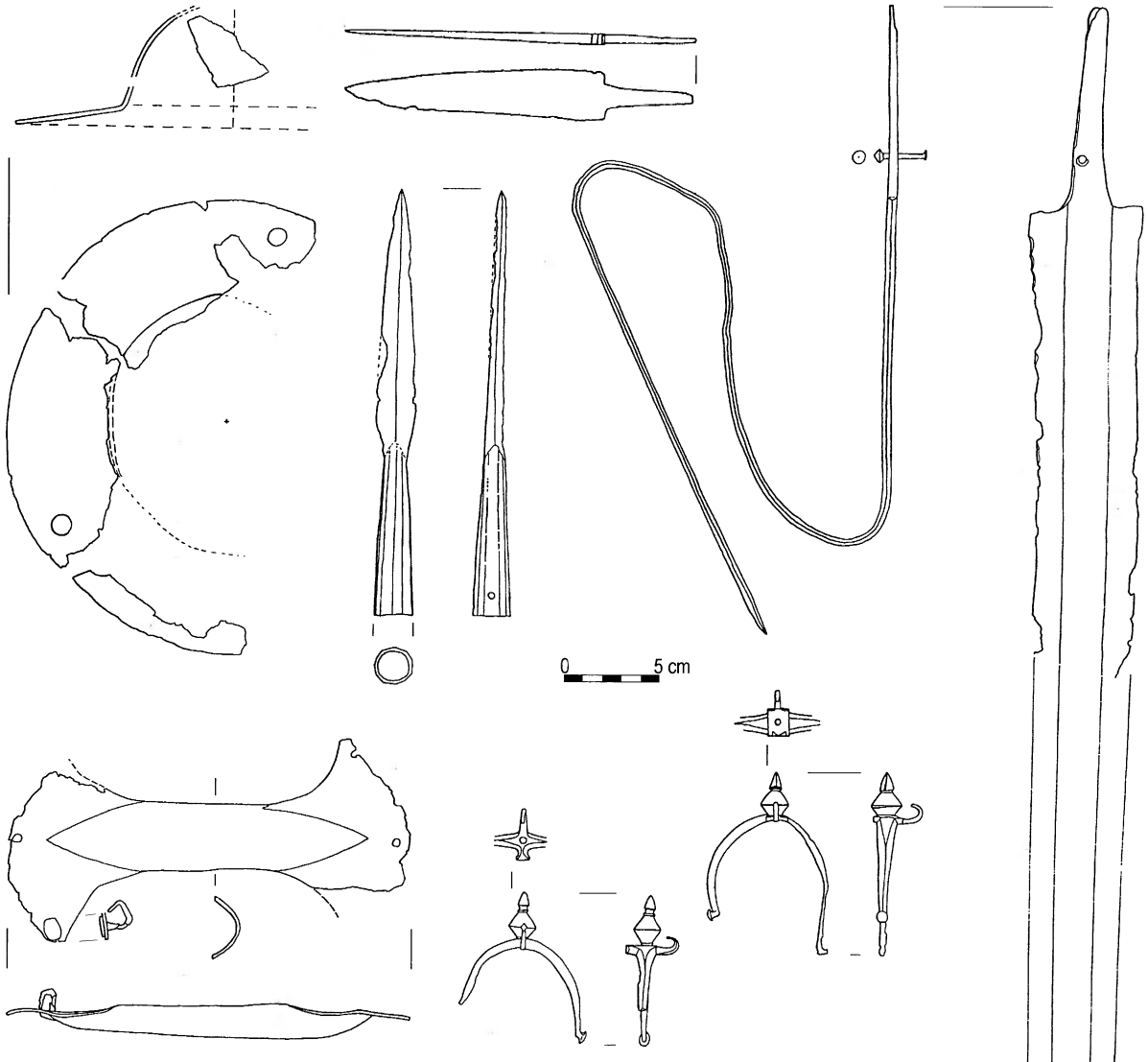

Ryc. 4. Inwentarz grobu wojownika z Bud Łańcuckich, woj. podkarpackie

stanowisk kultury przeworskiej datowanych na fazę C_{1b}–C_2 (K. Godłowski 1985, s. 174).

Umbo z Bud Łańcuckich ma najbliższe analogie w egzemplarzach typu Węgra (P. Kaczanowski, J. Zaborowski 1988, s. 229, ryc. 6), znanych między innymi ze stanowisk kultur kręgu gockiego (Ryc. 5), z Kompanijcy (È. V. Machno 1971, s. 93, ryc. 5:1), gdzie znalezione zostało wraz z zapinką blaszaną grupy B Kokowskiego (A. Kokowski 1996, s. 162), z Tîrgşor (Gh. Diaconu 1965, s. 171, tabl. XXI:1), z Mogoşani (Gh. Diaconu 1970, ryc. 4:1), z Malaešty (G. F. Fedorov 1960, s. 258, ryc. 13), z Belenkoe (A. V. Gudkova 1987, s. 60, ryc. 2:9), z Komrat (È. A. Rikman 1975, s. 155, ryc. 20:4) i z Vinogradovki (A. Kokowski 1993, s. 73). Stanowiska te leżą w zasięgu osadnictwa, jaki kultury kręgu gockiego osiągnęły dopiero w fazie C_3 okresu rzymskiego (A. Kokowski 1995, s. 332, ryc. 97), co potwierdza również datowanie zespołu nr 86 z fibulą blaszaną grupy B z miejscowości Kompanijcy. W większości przypadków umbom tym towarzyszą imacze bardzo zbliżone profilowaniem i z równie „oszczędnymi", zaopatrzonymi w trzy nity płytami do mocowania (Ryc. 6), jak w przypadku egzemplarza z Bud Łańcuckich (A. Kokowski 1993, ryc. 2v, 4a2, c2, f4). Podobne są także egzemplarze znajdowane osobno (B. V. Magomedov 1987, s. 70, ryc. 30:3), a jedynie imacz z osady w miejscowości Kurniki ma silnie wachlarzowate, półksiężycowate płyty (B. V. Magomedov, A. N. Gudim-Levkovič 1991, s. 94, ryc. 7:28; B. V. Magomedov 1988, s. 146, ryc. 2:3).

Ostrogi z zespołu z Bud Łańcuckich (Ryc. 7) odpowiadają natomiast grupie III ostróg gockich Kokowskiego (A. Kokowski 1993, s. 337) i najlepsze analogie znajdują w egzemplarzach z miejscowości Perejaslav Chmelnicki (V. K. Gončarov, È. V. Machno 1957, tabl. II:9), Bovšev, Čerepin (V. D. Baran 1981, tabl. XXX:10, XXXI:1–3, XXXIX:16, XL:7, LV:17, LVI:5), Kobylja (B. Strocen' 1993, s. 134, 198 ryc. 57:9), Boromel'

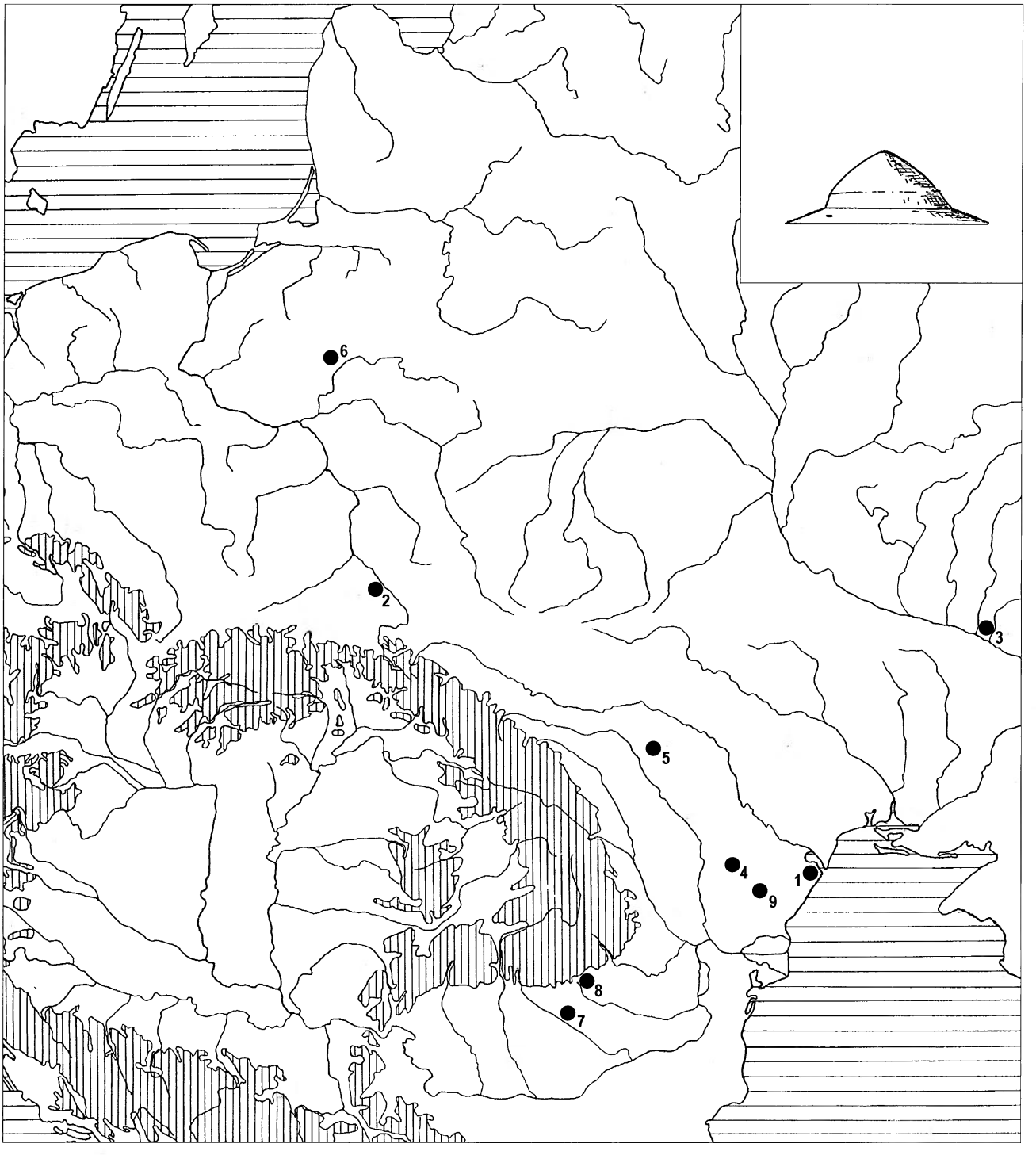

Ryc. 5. Rozmieszczenie umb typu Węgra w Europie środkowej i wschodniej.
1. Belenkoe; 2. Budy Łańcuckie; 3. Kompanijcy; 4. Komrat; 5. Malaešti; 6. Węgra; 7. Mogoşani; 8. Tîrgşor; 9. Vinogradovka

(A. Kokowski 1995b, s. 196, ryc. 119) i Budešty (È. A. Rikman 1967, s. 129, ryc. 42:2)[10]. Z obszaru kultury wielbarskiej znane jest znalezisko podobnej ostrogi, jednak z zaczepami hakowymi, z Bornic (W. Heym 1939, s. 15, ryc. 15). Znamienne jest jednak, że zarówno ostatnia z wymienionych analogii, jak również znalezisko z Bud Łańcuckich zaklasyfikowane zostały w jednej z wcześniejszych typologii, poświęconych ostrogom z ramionami mocowanymi za pomocą nitów, wspólnie do grupy F ostróg typu Leuna (U. Giesler 1978, s. 54). Z obszaru kultury przeworskiej znany jest jeden przykład podobnych ostróg z Jakuszowic (K. Godłowski 1992, s. 51, ryc. 7:3) oraz z miejscowości Piaski w woj. łódzkim (T. Horbacz, M. Olędzki 1983, tabl. 308:3–4), znalezionych z fragmentem wędzidła końskiego i grotem, należącym najpewniej do grupy XXV w klasyfikacji P. Kaczanowskiego (1995, s. 27–28). Zespół ten nie zawiera dobrych wyznaczników umożliwiających korelację chronologii. Z racji swojej stosunkowo

[10] Porównaj z uwagami o chronologii i typologii ostróg ze wschodniej Europy autorstwa M. Kazanskiego (1994, s. 430–435).

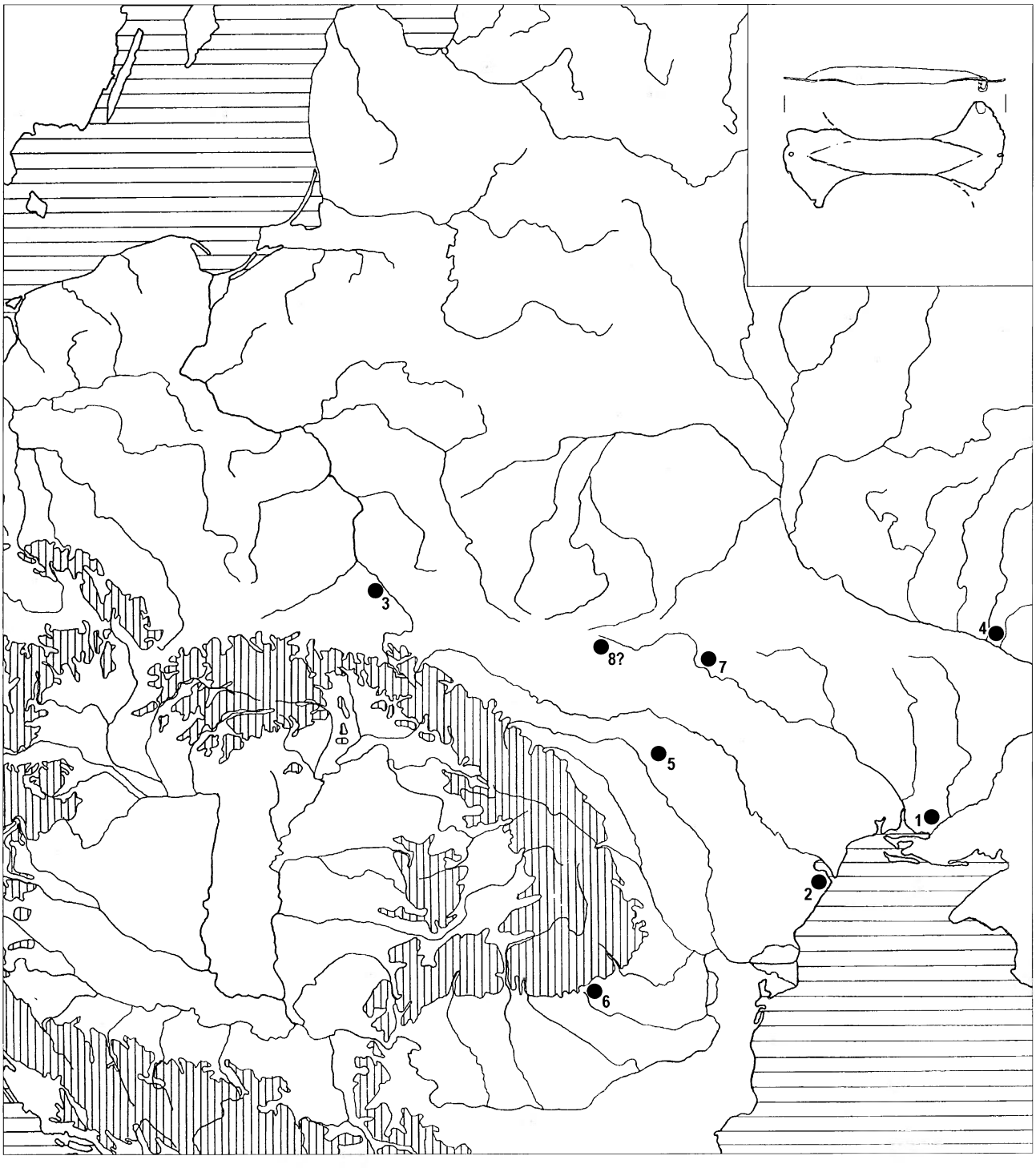

Ryc. 6. Rozmieszczenie późnorzymskich imaczy z trzema nitami w Europie środkowej i wschodnie.
1. Aleksandrovka; 2. Belenkoe; 3. Budy Łańcuckie; 4. Kompanijcy; 5. Malaešti; 6. Tîrgşor; 7. Kurniki; 8. Ružičanka

znacznej grubości ostatni z zabytków winien być datowany na fazę C_{1b}–C_2 (P. Kaczanowski 1995, s. 28), ale autorzy publikacji zespołu umieścili go w ramach faz C_2–C_3 okresu rzymskiego. Tak też należałoby określać chronologię omawianego wzoru ostróg, przy czym najbardziej racjonalne wydaje się jej odniesienie do fazy C_3 okresu rzymskiego.

Ostatnim elementem z zespołu z Bud Łańcuckich jest miecz typu IX, datowanego stosunkowo szeroko na fazę C_{1b}–C_2, z możliwością trwania do fazy D (M. Biborski 1978, s. 90–91). Należy jednak pamiętać, iż w okresie powstawania tej klasyfikacji nie widziano możliwości wyróżnienia fazy C_3 dla obszaru przeworskiego (K. Godłowski 1970, s. 21–25). Wydaje się, że ustalanie datowania mieczy typu IX z obszaru kultury przeworskiej, szczególnie jego wschodniej części, nosiło skazę wiedzy o zaniknięciu tego zjawiska kulturowego na wschodzie w fazie C_1 i upowszechnieniu się zwyczaju niewkładania broni do grobów po zaniku tej kultury. Inny werdykt wykluczałby automatycznie interesujące nas miecze ze zbioru kultury przeworskiej.

Ostatnimi czasy dokonano jednak na wschód od Bugu kilku nowych odkryć mieczy typu IX (A. Kokowski, I. Vinokur 1997), w tym przynajmniej jeden – z Rakowca

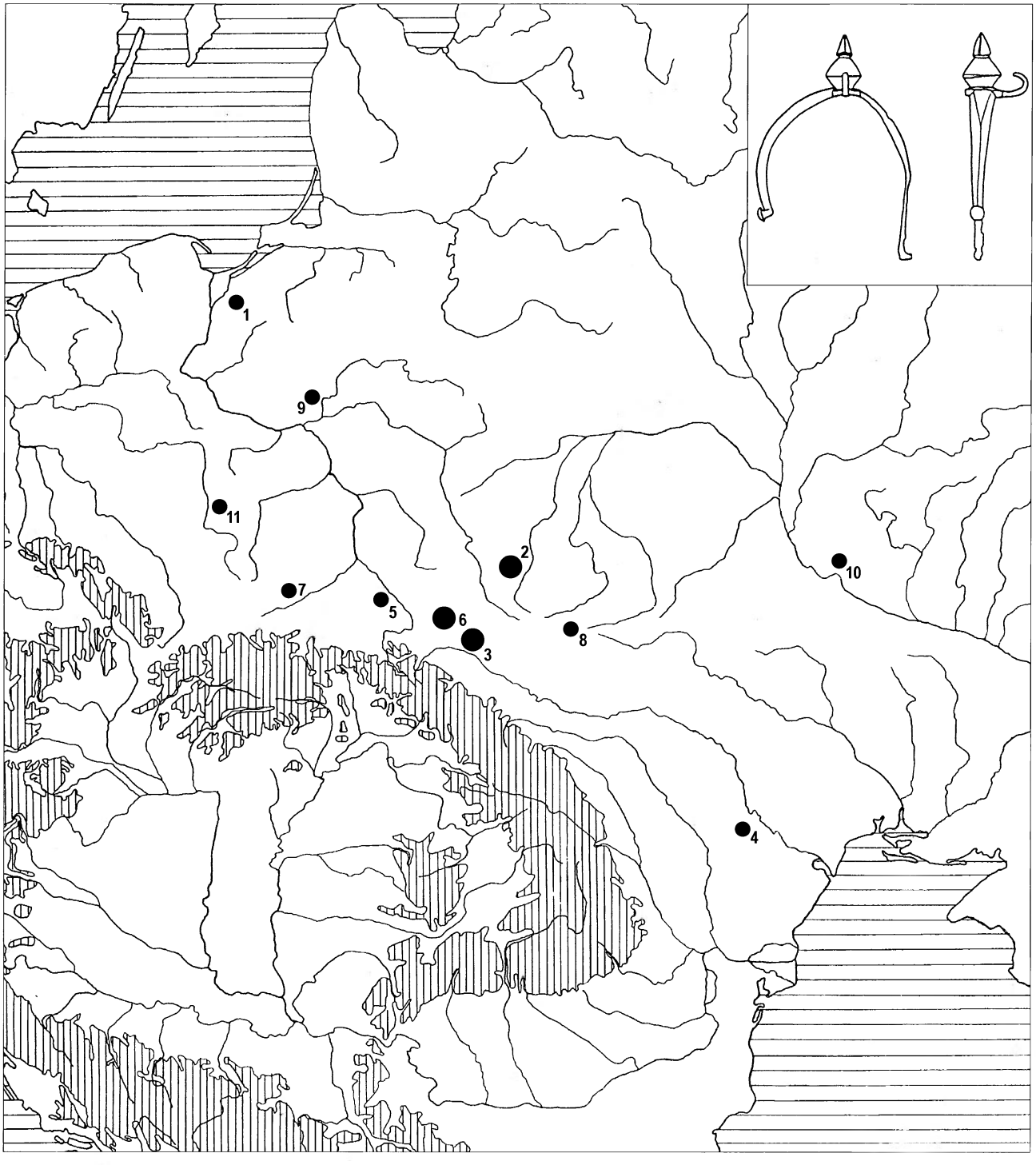

Ryc. 7. Rozmieszczenie ostróg grupy III A. Kokowskiego w Europie środkowej i wschodniej.
1. Bornice; 2. Boromel'; 3. Bovšev; 4. Budešty; 5. Budy Łańcuckie; 6. Čerepin; 7. Jakuszowice; 8. Kobylja; 9. Kołoząb(?); 10. Perejaslav Chmelnicki; 11. Piaski

Czystyliwskiego – znaleziony został w bardzo prawdopodobnym kontekście materiałów kultury czerniachowskiej (V. I. Ivanovskij, A. Kokowski 1996, s. 229–230). Stawia to – nawet wobec rzadkości rejestrowania mieczy na obszarze kultur kręgu gockiego (A. Kokowski 1983, s. 336) – pod znakiem zapytania rolę mieczy typu IX jako wyznacznika kulturowego *sensu stricto*. Nie można jednak zapomnieć tezy o przeworskiej interpretacji znalezisk broni na cmentarzyskach kultury czerniachowskiej i grupy Sîntana de Mureş (A. Kokowski 1988b, s. 380), tym bardziej, że groby, w których je znajdowano, odpowiadały regułom obrządku pogrzebowego kultury przeworskiej i bez wyjątku były ciałopalne.

W konkluzji tych refleksji można więc przyjąć późniejsze niż przypuszczano datowanie zespołu z Bud Łańcuckich, bez potrzeby rezygnacji z określenia go jako przeworskiego. Mielibyśmy jednak wtedy do czynienia z przykładem reemigracji przedstawicieli tej kultury, biorących udział w zdarzeniach politycznych wywołanych pojawieniem się Gotów w południowej Europie. Jest to tym bardziej możliwe, że również w odniesieniu do tych ostatnich można dowieść powrotów

Ryc. 8. Strefy kulturowego uwarunkowania osadnictwa w Polsce południowo-wschodniej

do wcześniejszych siedzib niewielkich grup ludzkich w fazie C_3 okresu rzymskiego, czego przykładem jest cmentarzysko z Moroczyna w woj. lubelskim (A. Kokowski, W. Mazurek 1988).

Grupę trzecią z tabeli II należy zdecydowanie wyłączyć z zakresu pojęciowego kultury przeworskiej. Część tych materiałów, w konkretnym przypadku kurhany z miejscowości Łukawica, należy powiązać z epizodem osadniczym kultury kurhanów karpackich (A. Kokowski 1988a). Pozostałe najprawdopodobniej należy łączyć z innymi wpływami obcych temu obszarowi kultur, zbliżonych do pojawiających się masowo w młodszym okresie rzymskim w wysokich partiach Karpat (R. Madyda-Legutko 1995, s. 305–307).

W związku z powyższymi rozważaniami ramy chronologiczne kultury przeworskiej w Polsce południowo-wschodniej winno się zamykać w fazach B_2–C_{1a}. Istnieje prawdopodobieństwo pojawienia się jej materiałów nieznacznie wyprzedzających tak ustaloną dolną cezurę (z fazy B_{1b}), jak również następujące po górnej granicy chronologicznej, związane z powrotem do swoich prasiedzib migrantów przeworskich, przemieszczających się najpierw z ludnością kultur kręgu gockiego na tereny strefy przyczarnomorskiej zajętej przez osadnictwo kultury czerniachowskiej i grupy Sîntana de Mureş.

W młodszym okresie przedrzymskim zaistniały cztery strefy negatywnego i pozytywnego kulturowego uwarunkowania rozwoju kultury przeworskiej w Polsce południowo-wschodniej (Ryc. 8). Strefa pierwsza, obejmująca obszar pomiędzy Wieprzem, Bugiem i Grzędą Sokalską przed pojawieniem się kultury przeworskiej zajęta była przez ugrupowania pochodzenia jastorfskiego (zob. np. T. Mazurek, W. Mazurek 1996), w tym grupę czerniczyńską (A. Kokowski 1991, s. 177, 180; S. Czopek 1991; W. Mazurek 1995). Strefa druga, obejmująca obszar pomiędzy Wisłą i Wieprzem, ze słabo czytelną granicą południową, najprawdopodobniej na wysokości Wyżnianki, mogła być zasiedlona przez słabe ugrupowania późnej kultury pomorskiej (S. Czopek 1987; 1992, s. 119–131). Strefa trzecia – generalnie – Grzęda Sokalska, Roztocze i tereny na południe od niego po Karpaty, od zachodu mające granicę na Wisłoce, na wschodzie umownie na Sanie, Wiarze i Strwiąży, dzieli się na trzy podstrefy. Strefa IIIA to obszar zachodni Kotliny Sandomierskiej do wysokości środkowego Wisłoka, który zamieszkiwany był przez ludność grupy tarnobrzeskiej kultury łużyckiej i bardzo szybko stał się strefą wpływów grupy tynieckiej. Lokalizowane tutaj materiały mają jednak stosunkowo jasny, przeworski charakter a najbardziej klasycznym przedstawicielem tej grupy jest stanowisko z Pasiek Otwinowskich (A. Szpunar 1994). Strefa IIIB obejmuje obszar Grzędy Sokalskiej, Roztocza i Niziny Biłgorajskiej. Ma ona niejasne podłoże kulturowe, związane najprawdopodobniej z generalnie trudnymi, w związku z tym nieatrakcyjnymi warunkami naturalnymi dla osadnictwa. Kultura przeworska pojawia się tutaj w postaci najbardziej klasycznej. Przykładem są w tym przypadku stanowiska z Pikul w woj. lubelskim i Bendiuchy z Ukrainy (M. Śmiszko 1932, s. 11, 73, tabl. I:1–2). W strefie IIIC – pomiędzy Wisłokiem i Sanem – przeżywała się do schyłku okresu przedrzymskiego grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, zasilana wpływami z kręgu celtyckiego czytelnymi w postaci importów ceramicznych – przykład osady z Bachórza w woj. podkarpackim; oraz być może w rejonie dolnego biegu Wisłoka – przeworskimi[11]. W strefie górskiej można spodziewać się natomiast osadnictwa celtyckiego, o czym świadczą odkrycia dokonane w dawnym woj. krośnieńskim[12].

Zwarty obszar osadnictwa przeworskiego obejmujący całe omawiane terytorium powstaje w starszym okresie rzymskim, z całą pewnością w fazach B_{1b}–B_2/C_1–C_1. Jego strefa południowa pozostawała jednak już pod silniejszymi oddziaływaniami kultur kręgu dackiego. Pierwsze załamanie się tego zwartego bloku wywołane zostało migracjami gockimi, które to już w fazie B_2/C_1 wyłączyły ze strefy osadnictwa przeworskiego Kotlinę Hrubieszowską (A. Kokowski 1995, s. 34–42).

W młodszym okresie rzymskim, najprawdopodobniej najpóźniej w fazie C_{1a}, opuszczone zostały przez kulturę przeworską wyróżnione wyżej strefy. Od tego momentu strefa I zajęta została przez – słabe co prawda – osadnictwo wielbarskie (A. Kokowski 1988c, s. 251, ryc. 7; 1991, s. 187–188). Strefa II znalazła się w zasięgu penetracji osadniczej tej kultury dopiero w fazie C_2 (A. Kokowski 1995, s. 330, ryc. 95). W strefie III najdłużej mogło ono trwać w jej części A. Część B znalazła się w zasięgu penetracji kultury kurhanów karpackich, natomiast w części C zaczęto zakładać nowe osady w rodzaju Maćkówki, Jarosławia–Wzgórze Benedyktynek, czy Krasiczyna. Materiały z nich pochodzące przypominają znaleziska typu Ripnev i Bovšev znad górnego Dniestru i klasyfikowane do młodszej fazy Bernašivka I (V. D. Baran 1981). Strefa górska wydaje się być opanowana przez osadników z tradycjami kultur kręgu dackiego, z których najpoważniejszą rolę wydawała się odgrywać kultura kurhanów karpackich.

Prof. dr hab. Andrzej Kokowski
Katedra Archeologii UMCS
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin

[11] Najprawdopodobniej działały tutaj podobne mechanizmy, jak w przypadku kultury Poienești-Lukaševka na terenie Mołdawii. Na niektórych stanowiskach w jej młodszej fazie, np. na osadzie w Ciurea (S. Teodoru 1987) pojawia się stosunkowo licznie ceramika grafitowa. Świadczy to o rozległej strefie wpływów kultury lateńskiej w końcowej fazie swego rozwoju.

[12] Informacje Pani mgr A. Muzyczuk, za które w tym miejscu serdecznie dziękuję.

BIBLIOGRAFIA

A k s a m i t, T.
1968 Prace wykopaliskowe na osadzie neolitycznej we Fredropolu pow. Przemyśl, MSROA 1966, s. 116–123.

A l e k s i e w i c z, M.
1958 Zarys osadnictwa w okresie lateńskim i rzymskim oraz wpływów kultury prowincjonalno-rzymskiej na ziemiach województwa rzeszowskiego, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego" 1.

A n t o n i e w i c z, W.
1919 Żelazne oszczepy inkrustowane z Kamienicy, w pow. jarosławskim, PArch. I, s. 99–111.

B a r a n, V. D.
1981 Černjachivs'ka kul'tura za materìalami Verchn'ogo Dnìstra ì Zachìdnogo Bugu, Kiïv.

B a r a n, V. D., K o z a k, D. N., T e r p i l o v s' k i j, R. V.
1991 Pochodžennja Slov'jan, Kiiv 1991.

B a r e ł o w s k a, A.
1979 Osada wielokulturowa w Bielinach, gm. Ulanów, woj. Tarnobrzeg, MSROA 1973–1975, s. 131–134.
1984a Osada z późnego okresu wpływów rzymskich w Lesku, woj. Krosno, MSROA 1976–1979, s. 51–101.
1984b Wielokulturowa osada w Leżajsku, woj. Rzeszów, stanowisko 3, MSROA 1976–1979, s. 218–224.

B i b o r s k i, M.
1978 Miecze z okresu wpływów rzymskich na obszarze kultury przeworskiej, MatArch. XVIII, s. 53–165.

B l a j e r, W., K o s t e k, A.
1982 Badania powierzchniowe w okolicy Przeworska w latach 1980–1981, Materiały i Studia Muzealne V, Przemyśl, s. 101–116.

C z o p e k, S.
1987 Ze studiów nad kulturą wejherowsko-krotoszyńską w Kotlinie Chodelki, APolski XXXII, s. 93–138.
1989 Z badań nad schyłkową fazą grupy tarnobrzeskiej, [w:] Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, Rzeszów, s. 241–261.
1991 Grupa czerniczyńska – prezentacja i analiza źródeł, „Prace i Materiały Zamojskie" III, s. 45–143.
1992 Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej, Rzeszów.
1993 Die älteste Drehscheibenkeramik aus Südostpolen – Probleme der Kulturverhältnisse in der jüngeren Hallstatt- und frühen Latènezeit, BerRGK 74, s. 487–502.
1995 O pradziejach Rzeszowa raz jeszcze, [w:] Z przeszłości Rzeszowa, Rzeszów, s. 7–46.

D ą b r o w s k a, T.
1986 Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim w Polsce, [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków, s. 51–72.
1988 Wczesne fazy kultury przeworskiej, chronologia – zasięg – powiązania, Warszawa.

D ą b r o w s k a, T., G o d ł o w s k i, K.
1970 Grób kultury przeworskiej z Hromówki na Ukrainie, Prace Archeologiczne 12, s. 77–102.

D e m e t r y k i e w i c z, W.
1898 Wykopaliska w Jadownikach Mokrych i Gorzowie oraz inne ślady epoki La Tene w Galicyi zachodniej, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne" III, s. 93–108.

D i a c o n u, G h.
1965 Tîrgşor. Necropola din secolele III–IV e.n., Bucureşti.
1970 Mogoşani. Necropola din secolul IV e.n., Tîrgovişte.

D o b r z a ń s k a, H.
1990 Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomii, woj. krakowskie, część II, Kraków.

F e d o r o v, G. B.
1960 Malaeštskij mogil'nik, [w:] MIA 82, s. 253–302.

F r a n z, L.
1932 Aus einer Privatsammlung, „Sudeta" 8, s. 39–41.

G a r b a c z, K.
1991 Nowo odkryte cmentarzysko(?) kultury przeworskiej w Pikulach, gm. Janów Lubelski, woj. Tarnobrzeg, SprArch. XLIII, s. 199–226.
1994 Nowe materiały do poznania kultury przeworskiej – Pikule, st. 2, gm. Janów Lubelski, woj. Tarnobrzeg, Kultura przeworska I, Lublin, s. 147–157.

G i e s l e r, U.
1978 Jüngerkaiserzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna, SJahr. XXXV, s. 5–57.

G i n a l s k i, J.
1991 Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna, PArch. 38, s. 3–84.

G o d ł o w s k i, K.
1970 The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe, Prace Archeologiczne 11, Kraków.
1981 Kultura przeworska, [w:] Prahistoria Ziem Polskich V, s. 57–135.
1985 Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Wrocław.
1992 Jakuszowice, Woiwodschaft Kielce, Gemeinde Kazimierza Wielka, Fundstelle 2, Siedlung der Trzciniec- und Przeworsk-Kultur und des Mittelalters, RArch. 1990, s. 36–53.
1994 Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit, [w:] Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Lublin-Marburg, s. 169–178.

G o d ł o w s k i, K., S z a d k o w s k a, L.
1972 Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, powiat Opole, Opolski Rocznik Muzealny V/2.

G o n č a r o v, V. K., M a c h n o, È. V.
1957 Mogil'nik černjachivs'kogo tipu bìlja Perejaslava-Chmil'nic'kogo, „Archeologìja" XI, s. 127–143.

G r u s z c z y ń s k a, A.
1966 Badania na osadzie w Nisku, MSROA 1965, s. 72–73.
1984 Osada z wczesnego okresu wędrówek ludów w Świlczy, woj. Rzeszów, MSROA 1976–1979, s. 103–129.

G u d k o v a, A. V.
1987 Mogil'nik IV v. n.è. v s. Belen'koe, [w:] Novye issledovanija po archeologii Severnogo Pričernomor'ja, Kiev, s. 56–66.

H a d a c z e k, K.
1909 Cmentarzysko ciałopalne koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego), Teka Konserwatorska. Rocznik Grona C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej, vol. III/2, Lwów.

H e y m, W.
1939 Der ältere Abschnitt der Völkerwanderungszeit auf dem rechten Ufer der unteren Weichsel, „Mannus" XXXI, s. 3–28.

H o r b a c z, T., O l ę d z k i, M.
1983 Cimetière de la période romaine à Piaski (Pologne centrale), InvArch. LI, tabl. 307–312.

Ivanovskij, V. I., Kokowski, A.
1995 Nowe badania na cmentarzysku z młodszego okresu rzymskiego w Rakowcu na Podolu, SprArch. XLVII, s. 221–235.
Jamka, R.
1933 Das Brandgräberfeld in Kopki (Bez. Nisko), aus dem Zeitabschnitte der Römischen Einflüsse im westlichen Kleinpolen, „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres", Cracovie, s. 45–49.
1935 Cmentarzysko w Kopkach (pow. niski) na tle okresu rzymskiego w Małopolsce. Zachodniej, PArch V, s. 23–62.
1937 Rzymski miecz z Rzeczycy Długiej w powiecie tarnobrzeskim, „Sprawozdania z Posiedzeń i Czynności PAU" 42, s. 269–272.
1963 Epoka żelaza w widłach Wisły i Sanu (od około 400 r. przed n.e. do 600 r. n.e.), „Rocznik Województwa Rzeszowskiego" 3, s. 19–54.
Janiczak, H.
1990 Kurhany kultury przeworskiej, PArch. 37, s. 121–155.
Jankovich, J.
1931 Podkarpatska Rus v prahistorii, Mukačevo.
Janowski, J.
1966 Badania powierzchniowe i weryfikacyjne prowadzone przez muzeum w Krośnie, MSROA 1965, s. 124–126.
1968 Materiały kultury przeworskiej(?) ze wsi Wietrzno przysiółek Bania, pow. Krosno, MSROA 1966, s. 146–151.
Kaczanowski, P.
1995 Klasyfikacja grotów broni drzewcowej kultury przeworskiej z okresu rzymskiego, Kraków.
Kaczanowski, P., Madyda-Legutko, R.
1986 Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Małopolsce, [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków, s. 89–119.
Kaczanowski, P., Zaborowski, J.
1988 Bemerkungen über die Bewaffnung der Bevölkerung der Wielbark-Kultur, [w:] Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim, t. I, Lublin, s. 221–239.
Kapera, Z.
1964a Wyniki badań osady z okresu rzymskiego w Maćkówce pow. Przeworsk, MSROA 1964, s. 31.
1964b Sprawozdanie z prac ratowniczych przeprowadzonych w Przeworsku w latach 1961 i 1964 (stanowisko 8), MSROA 1964, s. 48–49.
Kazanski, M.
1994 Les èperons, les umbo, les manipules de boucliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la region pontique: origine et diffusion, [w:] Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Lublin-Marburg, s. 329–485.
Kokowski, A.
1976 Badania sondażowe w Złotowie (stan. 8), w woj. pilskim, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne" 6, s. 133–138.
1986 Dyskusja, [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce, Kraków, s. 169.
1988a Zagadnienie interpretacji kulturowej materiałów z młodszego okresu rzymskiego typu Łukawica, APolski XXXIII, s. 165–191.
1988b [rec.] R.V. Terpilovskij, Rannie Slavjane Podesen'ja III–V vv., Kiev 1984, SprArch. XXXIX, s. 376–381.
1988c Zagadnienie osadnictwa ludności kultury wielbarskiej na Lubelszczyźnie, [w:] Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim, t. I, Lublin, s. 241–257.
1989 Strefa sepulkralna cmentarzyska z późnego okresu lateńskiego, [w:] Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kultowych w Kruszy Zamkowej, województwo bydgoskie, stanowisko 13, Poznań, s. 65–124.
1990 Stan i potrzeby badań nad okresem rzymskim w regionie lubaczowskim, „Rocznik Lubaczowski" 4, s. 3–26.
1991 Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim, Lublin.
1993 L'art militaire des Goths à l'époque romaine tardive (d'après les données archéologiques), [w:] L'armée romaine et les barbares du IIIe au VIIe siècle, Paris, s. 335–354.
1994 Problemy badania dziejów kultury przeworskiej, Kultura przeworska I, Lublin, s. 15–36.
1995 Schätze der Ostgoten, Stuttgart.
1996 O tak zwanych blaszanych fibulach z półokrągłą płytą na główce i rombowatą nóżką, Studia Gothica I, Lublin, s. 153–184.
1997a Przyczynek do badań nad skandynawskimi oddziaływaniami na uzbrojenie wojowników kultury przeworskiej w okresie rzymskim, [w:] Księga pamięci Profesora Kazimierza Godłowskiego, Kraków (w druku).
1997b Grób wojownika kultury przeworskiej z Rzeszowa Zalesia (przyczynek do badań kultury przeworskiej w Małopolsce Wschodniej), Kultura przeworska, Lublin (w druku).
Kokowski, A., Mazurek, W.
1988 Stanowisko wielokulturowe nr 25 w Moroczynie, gm. Hrubieszów, woj. Zamość, SprArch. XXXIX, s. 261–307.
Kokowski, A., Ścibior, J.
1990 Tombe princière de Sandomierz–Krakówka, période romaine précoce, InvArch. LXIII.
1997 Elementy dackie w kulturze przeworskiej. Zarys problematyki, Kultura Przeworska (w druku).
Kokowski, A., Vinokur, I.
1997 Miecz z miejscowości Kudrynci na Podolu, Kultura przeworska III, Lublin, s. 257–263.
Kolendo, J.
1966 Wyniki badań wykopaliskowych na terenie osady z okresu rzymskiego w Maćkówce, pow. Przeworsk, MSROA 1965, s. 44–51.
Kolendo, J., Wielowiejski, J.
1968 Wyniki prac wykopaliskowych na terenie osady z okresu późnorzymskiego i wczesnośredniowiecznego w Maćkówce, pow. Przeworsk, MSROA 1966, s. 152–159.
Koperski, A.
1966 Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na późnorzymskiej osadzie w Krasiczynie, pow. Przemyśl, MSROA 1965, s. 51–54.
1971a Cmentarzysko kultury przeworskiej w Trójczycach, pow. Przemyśl, MSROA 1967, s. 115–124.
1971b Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w Krasiczynie, pow. Przemyśl w 1967 roku, MSROA 1967, s. 157–161.
1972 Badania archeologiczne w Trójczycach, pow. Przemyśl, w latach 1967–1970, SprArch. XXIV, s. 299–306.
1973 Komunikat o badaniach archeologicznych w Trójczycach, pow. Przemyśl w latach 1968–1969, MSROA 1968–1969, s. 89–91.
1974 Odkrycie pieca garncarskiego z okresu rzymskiego na terenie Przemyśla, WA XXXIX, s. 266–267.
1975 Wyniki najnowszych badań archeologicznych w Trójczycach, pow. Przemyśl, AAC XV, s. 67–73.
1975 Wyniki prac wykopaliskowych w Trójczycach, pow. Przemyśl w 1970 r., MSROA 1970–1972, s. 69–70.

1978 Rezultaty wstępnych badań archeologicznych na późnorzymskiej osadzie w Korytnikach, woj. Przemyśl, AAC XXVIII, s. 239–246.
1986 Osada z okresu wpływów rzymskich z elementami kultury czerniachowskiej w Przemyślu przy ul. Rycerskiej, [w:] Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej, Lublin, s. 91–110.

K o s t e k, A.
1981 Badania ratownicze na stanowisku 3 w Gajach, gm. Stubno, woj. przemyskie, Materiały i Studia Muzealne IV, Przemyśl, s. 188–204.
1982 Penetracje powierzchniowe w Lubaczowskim, Materiały i Studia Muzealne V, Przemyśl, s. 201–208.

K o t i g o r o š k o, V. G.
1979 Kurgan pervoj poloviny III v. n.è. u s. Bratovo, SovArch 1979/2, s. 153–163.
1987 Žertvennik III–IV vv. n.è. z sela Soloncy, SovArch 1987/2, s. 176–191.
1989 Remeslennoe proizvodstvo na dakijskom gorodišče Malaja Kopanja, SovArch 1989/2, s. 182–200.

K o z a k, D. N.
1984 Pševors'ka kul'tura u verchn'omu Podněstrov'ì ì Zachìdnomu Pobužži, Kiïv.
1987 Poselenie u sela Paseki-Zubreckie i nekotorye voprosy kul'turnogo razvitija plemen Podnestrov'ja na rubeže i v pervych vekach našej ery, AAC XXVI, s. 175–208.

K r o p o t k i n, V. V.
1977 Denkmäler der Przeworsk-Kultur in der Westukraine und ihre Beziehungen zur Lipica- und Černjachov-Kultur, [w:] Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava, s. 173–200.

K u n i s z, A.
1985 Znaleziska monet rzymskich z Małopolski, Wrocław.

K u n y s z, A.
1962 Miecz celtycki z Rzeszowa, WA XXVIII, s. 87.
1968a Badania archeologiczno-architektoniczne w Krasiczynie pow. Przemyśl w roku 1966, MSROA 1966, s. 217–222.
1968b Badania archeologiczne na wzgórzu Benedyktynek w Jarosławiu, MSROA 1966, s. 230–235.

L u b e l c z y k, A.
1993 Sprawozdanie z sondażowych badań wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 1992 na stanowisku nr 2 w Jazowej i nr 15 w Strzyżowie, woj. Rzeszów, MSROA 1991–1992, s. 197–204.
1994 Materiały z badań sondażowych w Rzeszowie–Staromieściu na stanowiskach 68 i 69, MSROA 1993, s. 219–234.

L u b e l c z y k, A., M i t u r a, P.
1993 Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 4a w Korniaktowie Północnym, woj. Rzeszów, MSROA 1991–1992, s. 193–196.

Ł u c z k i e w i c z, P.
1997 Miecze obosieczne na obszarze kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim, Kultura przeworska III, Lublin, s. 169–225.

M a c h n o, È. V.
1971 Tipi pochovan' ta planuvannja Kompanìïvs'kogo mogil'nika, [w:] Serednì vìki na Ukraïnì, t. 1, Kiïv, s. 87–95.

M a d y d a - L e g u t k o, R.
1994 Uwagi o osadnictwie w polskiej części Karpat zachodnich w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Kultura przeworska I, Lublin, s. 301–315.

M a d y d a - L e g u t k o, R., T u n i a, K.
1993 Rytro, karpacka osada z okresu wędrówek ludów, Kraków.

M a g o m e d o v, B. V.
1987 Černjachovskaja kul'tura Severo-Zapadnogo Pričernomor'ja, Kiev.
1988 Černjachovskije pamjatniki Južnogo Pobuž'ja, [w:] Trudy V Meždunarodnogo Kongressa Archeologov-Slavistov, t. 4, Kiev, s. 144–148.

M a g o m e d o v, B. V., G u d i m - L e v k o v i č, A. N.
1991 Černjachovskie poselenija Šeršni i Kurniki na Južnom Buge, [w:] Drevnosti jugo-zapada SSSR (I – seredina II tysjačeletija n.è.), Kišinev, s. 84–106.

M a r t u s z e w s k i, J.
1973 Badania archeologiczne na wielokulturowym stanowisku nr 1 w Tryńczy, pow. Przeworsk, MSROA 1968–1969, s. 92–95.

M a z u r e k, T., M a z u r e k, W.
1996 Wyniki badań osady z okresu przedrzymskiego w Wytycznie, stan. 5, gm. Urszulin, woj. chełmskie, „Archeologia Polski Środkowowschodniej" I, s. 75–81.

M a z u r e k, W.
1995 Materiały grupy czerniczyńskiej w województwie chełmskim, [w:] Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?, Warszawa, s. 229–264.

M i t u r a, P.
1993 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w okolicach Borowej i Mielca, woj. Rzeszów w 1992 roku, MSROA 1991–1992, s. 181–191.
1994 Sprawozdanie z badań wielokulturowego stanowiska nr 16 w Mielcu, woj. Rzeszów w 1993 roku, MSROA 1993, s. 317–325.

M o s k w a, K.
1962 Nowe stanowiska archeologiczne na terenie Przeworska, WA XXVIII, s. 195–197.
1966 Stanowisko wielokulturowe w Orzechowicach, pow. Przemyśl, MSROA 1965, s. 55–59.

M u z y c z u k, A.
1991 Sprawozdanie z badań terenowych prowadzonych przez Dział Archeologiczny Muzeum Okręgowego w Krośnie w latach 1981–84, MSROA 1980–1984, s. 181–187.

M u z y c z u k, A., P o h o r s k a - K l e j a, E.
1994 Wyniki badań wykopaliskowych w Hłomczy, gm. Sanok, woj. krośnieńskie w latach 1981–1985. Część I – Materiały, MSROA 1993, s. 55–152.

N i e w ę g ł o w s k i, A.
1981 Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p.n.e. – II wiek n.e.), Wrocław.

O s i ń s k i, K.
1923 Wykopalisko w Budach Łańcuckich z epoki młodszego okresu Cesarstwa Rzymskiego, „Rocznik Przemyski" 3, s. 1–32.

P a r c z e w s k i, M.
1975 Osada wielokulturowa w Bachórzu, pow. Brzozów stanowisko 16, MSROA 1970–1972, s. 76–90.
1978 Denkmäler der Latènekultur von Bachórz am Mittellauf des San (Südostpolen), ZNUJ, Prace Archeologiczne 26, s. 135–151.
1993 Wyniki badań wykopaliskowych w Bachórzu w latach 1991–1992, MSROA 1991–1992, s. 205–216.
1995 Bachórz, Woiwodschaft Przemyśl, Gemeinde Dynów, Fundstelle 16, Mehrkulturensiedlung, RArch. 1991 et 1992, s. 51–60.

P o d g ó r s k a - C z o p e k, J.
1991a Materiały do poznania kultury przeworskiej z terenu Polski południowo-wschodniej, SprArch. XLIII, s. 239–264.

1991b Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na osadach kultury przeworskiej w Białobrzegach, stanowisko 8 i Budach Łańcuckich, stanowisko 5, woj. Rzeszów (badania 1984), MSROA 1980–1984, s. 173–177.
1992 Osada z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 4 w Korniaktowie Północnym, woj. Rzeszów, MSROA 1985–1990, s. 201–208.

Podgórska-Czopek, J., Czopek, S.
1991a Ceramika z późnego okresu wpływów rzymskich na stanowisku 5 w Przeworsku, „Rocznik Towarzystwa Naukowego w Rzeszowie", Prace Humanistyczne I/30, s. 17–28.
1991b Materiały z osad kultury łużyckiej (grupy tarnobrzeskiej) i kultury przeworskiej ze stanowiska 1 w Tarnobrzegu–Zakrzowie, MSROA 1980–1984, s. 71–114.

Pohorska, E.
1978 Późnorzymska osada w Ujeździe, woj. Krosno. Badania 1975, AAC XVIII, s. 247–260.
1979 Badania archeologiczne w Pysznicy, gm. loco, woj. Tarnobrzeg, MSROA 1973–1975, s. 128–131.

Potocki, J.
1960 Kurhany z okresu rzymskiego w Łukawicy, pow. Lubaczów, MatArch. II, s. 279–290.

Przewoźnik, A.
1964 Wyniki prac wykopaliskowych na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Krasiczynie, pow. Przemyśl, MSROA 1964, s. 29–30.

Reyman, T.
1948 Zespół importów rzymskich z grobu ciałopalnego w Giebułtowie w pow. krakowskim, WA XVI, 1939, s. 178–200.

Rikman, È. A.
1967 Pamjatnik epochi velikogo pereselenija narodov: Po raskopkam mogil'nika černjachovskoj kul'tury u s. Budešty, Kišinev.
1975 Ètničeskaja istorija naselenija Podnestrov'ja i prilegajuščego Podunav'ja v pervych vekach našej ery, Moskva.

Rogawski, K.
1856 O wykopaliskach leżajskich rzecz archeologiczna, „Czas" III, s. 1–90, tabl. I.

Rodzińska-Nowak, J.
1992 Fragment eines spätkaiserzeitlichen Gefässes mit Inschrift aus der Siedlung in Jakuszowice, Gm. Kazimierza Wielka. Ein Deutungsversuch, [w:] Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter, Kraków, s. 207–212.

Strocen', B.
1993 Razkopki poselennja bilja s. Kobillja na Ternopil'ščini, [w:] Archeologìčni doslìdžennja na Ukraïni 1992 roci, Kiïv, s. 133–135.

Strupiechowski, J.
1968 Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych w Solinie pow. Lesko w roku 1966, MSROA 1966, s. 207–217.

Svešnikov, I. K.
1957 Mogi'lniki lipickoj kul'tury vo L'vovskoj obl. (Raskopki u sel Zvenigorod i Bolotnoe), KSIIMA 68, s 63–74.

Szałapata, A.
1964 Z badań osady kultury przeworskiej w Otałęży, powiat Mielec, MSROA 1964, s. 23–26.
1966 Badania archeologiczne w Świerchowej, pow. Jasło, MSROA 1965, s. 35–44.
1968a Osada z okresu wpływów rzymskich w Otałęży, pow. Mielec, MSROA 1966, s. 126–134.
1968b Późnorzymska osada w Świerchowej pow. Jasło, stan. nr 1, MSROA 1966, s. 134–137.
1971a Ratownicze badania archeologiczne osady z późnego okresu rzymskiego w Lesku, MSROA 1967, s. 124–127.
1971b Badania archeologiczne osady późnorzymskiej w Świerchowej pow. Jasło, stan. 1, MSROA 1967, s. 127–128.

Szałapata, A., Zielińska-Durda, M.
1973 Osada z późnego okresu rzymskiego w Lesku, MSROA 1968–1969, s. 95–104.
1975 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych na osadzie z późnego okresu rzymskiego w Lesku, w roku 1970, MSROA 1970–1972, s. 71–72.

Szpunar, A.
1991 Dacko-przeworski zespół grobowy ze stanowiska nr 2 w Łętowicach, gm. Wierzchosławice, woj. Tarnów, AAC XXX, s. 237–241.
1994 Osada kultury przeworskiej w Pasiece Otwinowskiej, gm. Żabno, woj. Tarnów, stanowisko 1, MSROA 1993, s. 163–193.

Śmiszko, M.
1932 Kultury wczesnego okresu epoki Cesarstwa Rzymskiego w Małopolsce Wschodniej, Lwów.
1936a Grot dzirytu z runicznym napisem z Rozwadowa nad Sanem, WA XIV, s. 140–146.
1936b Stan i potrzeby badań nad okresem Cesarstwa Rzymskiego w południowo-wschodniej Polsce, WA XIV, s. 125–139.

Talar, A., Woźniak, Z.
1970 Nowy kurhan z okresu rzymskiego w Łukawicy, pow. Lubaczów, SprArch. XXII, s. 399–403.

Teodor, S.
1987 Cercetările arheologice de la Ciurea, judeţul Iaşi, „Arheologia Moldovei" XI, s. 65–105.

Wielowiejski, J.
1960 Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim, MS VI.
1971 Badania na terenie osady z okresów późnorzymskiego i wczesnośredniowiecznego w Maćkówce, pow. Przeworsk, MSROA 1967, s. 128–129.
1973 Okres późnolateński i rzymski w Polsce południowo-wschodniej, MSROA 1968–1969, s. 33–45.

Wolski, K.
1953 Brązowe naczynie rzymskie z Przemyśla, ZOW XXII, s. 23–25.

Wołągiewicz, R.
1979 Kultura pomorska a kultura oksywska, [w:] Problemy kultury pomorskiej, Koszalin, s. 33–69.

Woźniak, Z.
1986 Stan i potrzeby badań nad kulturą lateńską w Polsce, [w:] Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem rzymskim w Polsce, Kraków, s. 11–24.
1994 Wczesna faza kultury przeworskiej na Wyżynie Sandomierskiej, Kultura przeworska I, Lublin, s. 127–145.
1995 Kultura pomorska a kultura lateńska, [w:] Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?, Warszawa, s. 201–212.

Zielińska-Durda, M.
1984 Badania wykopaliskowe w Lisznej, gm. Sanok, woj. Krosno, MSROA 1976–1979, s. 239–241.

Ziemięcki, T.
1881 Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1881 dokonanej, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej" VI, s. 52–61.

CHRONOLOGICAL FRAMES OF THE PRZEWORSK CULTURE IN THE SOUTH EAST OF POLAND

SUMMARY

The state of researches on the Pre-Roman and Roman Period settlement in the south east of Poland is highly dissatisfying. More then 80 sites are known from this region (Table I), including 50 settlements, 24 cemeteries and 7 stray finds, however, comparably little number of them were excavated in a larger scale and a great deal of uncovered material still remains unpublished. The sites form three clear chronological groups (Table II).

The first group consist of 8 sites from the Pre-Roman Period (Fig. 1), which make 4 settlement zones (Fig. 8). A group of the Jastorf Culture origin occupied the zone I, while material from the zone II is ascribed to the Pomeranian Culture. The zones IIIA and IIIC were settled by the Tarnobrzeg group of the Lusatian Culture, which in the zone IIIC could existed even till the end of the Pre-Roman Period; in the zone IIIA clear influences of the Tyniec group are evidenced there by the finds of Celtic pottery. In the zone IIIB on the uncertain cultural background appeared the Przeworsk Culture in its classic form.

The second group form settlements and cemeteries of the Przeworsk Culture, which occupied the entire described area in the early Roman Period (Fig. 2). The earliest certain finds came from the phase B_{1b}, the latest from the phase B_2/C_1–C_{1a}. In the southern zone of the Przeworsk Culture settlement strong influenced of the Dacian cultures are observed, evidenced by many finds of the pottery showing affinities with, probably, the Lipica Culture. From the southeastern areas of the Przeworsk Culture, from Lublin Upland till the upper Dniester, single weapon graves are known, dated mostly to the phase C_{1a}, but also to the phase C_{1b}. The collapse of the Przeworsk Culture in the south east of Poland was due to the migration of the Gothic tribes, who settled the Hrubieszów Hollow already in the phase B_2/C_1. The Przeworsk Culture left this region in the beginning of the late Roman Period, most probably by the end of the phase C_{1a}; a group of the Przeworsk Culture could survive longer only in the zone IIIA (Fig. 7).

Sites with wheel-made pottery and large storage vessels (so-called *Krausengefäße*) make the third chronological group, which covers the entire late Roman Period. At that time the zone I was occupied by the Wielbark Culture, which in the phase C_2 reached zone II. The Culture of Carpathian Barrows penetrated zone IIIB, while in the zone IIIC appeared materials similar to finds from upper Dniester. The mountain zone was occupied by groups connected with Dacian cultures.

tłum. K. Czarnecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/Berlin)
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PSAS – „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland", Salisbury
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SIA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch – „Sovetskaja Archeologia" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2001. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa